

अध्याय एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमी

नेपाल बहुसांस्कृतिक, सामाजिक मान्यताले भरिपूर्ण भएता पनि रुढिवादी परम्परागत सोचका कारण समाज पिछडिएको छ । यहाँ उच्च जनसंख्या गरीबी, अशिक्षा, अज्ञानता, अन्धविश्वास तथा रुढिवादी परम्पराले जरा गाडेको छ । विश्व २१ औं शताब्दीको खुट्किलामा अगाडि बढिरहेको अवस्थामा पनि नेपाल अन्धविश्वास, कुसंस्कार, कुरीति र पितृसतात्मक समाज भएकै कारण उच्च प्रजनन दर स्वरूप दिनानुदिन जनसंख्या वृद्धि भई बेरोजगारीको समस्याका कारण रोजगारको खोजीमा विदेश भूमिमा पसिना चुहाईरहनु परेको छ भने अर्कातिर बातावरण प्रदुषणले प्रत्येक व्यक्तिको स्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष असर परी जनजीवन अस्तव्यस्त भएको छ । त्यस्तै तीव्र जनसंख्यावृद्धिको परिमाण स्वरूप अनिकाल, अत्याचार, भै भगडा, लुटपाट, चोरी, हत्या जस्ता समस्यामा वृद्धि भई मानिसले पलपल असुरक्षित महसुस गर्नु परिरहेको छ ।

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ का अनुसार नेपालको कुल जनसंख्या २,६४,९४,५०४ थियो जसमा पुरुषको जनसंख्या १,२८,४९,०४१ रहेको छ भने महिलाको जनसंख्या १३६४५४६३ रहेको छ । औसत वार्षिक जनसंख्या वृद्धि दर १.३५ रहेको छ । यही दरमा जनसंख्या वृद्धि हुँदै जाने हो भने ५१ वर्षमा जनसंख्या दोब्बर हुने अनुमान गरिएको छ । उक्त जनगणना अनुसार सबैभन्दा बढी जनसंख्या काठमाण्डौ र त्यसपछि मोरङमा र सबैभन्दा कम जनसंख्या मनाङमा रहेको थियो । (केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, २०६८) । यस्तो जनसंख्या वृद्धि लाई समयमै नियन्त्रण गर्नुपर्छ । जसका लागि परिवारको योजना बनाउन आवश्यक देखिन्छ । परिवारको योजना निर्माणका लागि परिवार नियोजनका साधनहरूको बारेमा सम्पूर्ण व्यक्तिहरूलाई जानकारी गराई दम्पतीले यी साधनहरूको प्रभावकारी रूपमा प्रयोग गर्नुपर्दछ ।

नेपालमा सर्वप्रथम सन् १९५६ मा नेपाल चिकित्सक संघले अनौपचारिक रूपमा परिवार नियोजन कार्यक्रम सम्बन्धी बहस चलाएको थियो । त्यसपछि सन् १९५८ मा गैर सरकारी संस्थाको रूपमा नेपाल परिवार नियोजन संघको स्थापना भयो । जुन संस्थाले काठमाण्डौ उपत्यका भित्र परिवार नियोजन सम्बन्धी चेतनामुलक कार्यक्रमहरू संचालन गरीयो । देशमा भईरहेको उच्च जनसंख्या वृद्धि ले भविष्यमा पर्न सक्ने प्रभावलाई दृष्टिगत गरी नेपाल सरकारको तेस्रो पञ्चवर्षीय योजना (१९६५-७०) मा परिवार नियोजनको कार्यक्रम विस्तार गर्न नीति तय गरी सन् १९६८ को नोभेम्बर मा परिवार नियोजन तथा मातृशिशु कल्याण बोर्ड (FP/MCH Board)को गठन भयो ।

परिवार नियोजनले परिवार संख्या लाई सिमित राख्ने अर्थ दिन्छ । सुरुमा यो कार्यक्रम आउँदा यसलाई सिमित दायरा भित्र मात्रै राख्ने गरियो । त्यसैले परिवार नियोजन कार्यक्रम पहिला सामान्य तथा गर्भनिरोध विधिहरूमा मात्र सिमित थियो । परिवार नियोजनको खास अर्थ परिवार योजना थियो । विश्व

स्वास्थ्य संगठनको प्राविधिक कमिटिले परिवार नियोजन लाई यसरी परिभाषित गरेको छ । “परिवार योजना भन्नाले परिवारको स्वास्थ्य र कल्याणलाई प्रबर्धन गर्न र मुलुकको सामाजिक विकासमा प्रभावकारी योगदान दिने लक्ष्यले व्यक्ति र दम्पतीको ज्ञान, अभिवृत्ति र जिम्मेवारपुर्ण निर्णयको आधारमा स्वेच्छिक रुपमा अनपाएको सोचाई र जीवीकाको माध्यम हो ।” परिवार नियोजनलाई गर्भ नियन्त्रणको पर्यायवाचीको रुपमा हेर्ने गरेको छ ।

परिवार नियोजनका एउटा खण्ड वा भागको रुपमा भने गर्भ नियन्त्रणलाई लिन सकिन्छ । गर्भ नियन्त्रणका लागि परिवार नियोजनका साधनहरुको आवश्यकता पर्दछवा त्यसँग सम्बन्धित ज्ञान वा जानकारी चाहिन्छ । परिवार नियोजनका साधनहरुलाई विभिन्न प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको छ । ती प्राकृतिक र कृत्रिम स्थायी र अस्थायी हुन । प्राकृतिक साधनहरुमा क्यालेण्डर र विथड्रल (वाहिर निस्कासन गर्ने विधि) पर्दछ भने कृत्रिम साधन अन्तर्गत पर्ने स्थायी भित्र पनि महिलाका लागि ल्याप्रोस्कोपी र मिनिल्याप पर्दछन भने पुरुषहरुको लागि भ्याक्सेटोमी हो । यी विधिहरु जसलाई सन्तानको आवश्यकता वा चाहना पुगीसकेको हुन्छ उसको लागि मात्र उपयोगी एवम् प्रभावकारी हुन्छ ।

त्यसैगरी परिवार नियोजनका साधनहरु भित्र पर्ने अस्थायी परिवार नियोजनका साधन भन्नाले वैवाहिक वा अवैवाहिक महिला वा पुरुषले यौन क्रिडा गर्दा सन्तान उत्पादन गर्ने क्रममा छोटो समयको लागि प्रयोग गरिने साधनलाई बुझाउँदछ । जुन आवश्यक पर्दा प्रयोगमा ल्याउन सकिने र आवश्यक नपरेको बेला प्रयोग गर्नु नपर्ने साधन हो । यस्ता साधनहरु धेरै महिलाले प्रयोग गर्ने गरेका छन् भने केही मात्र पुरुषहरुका लागि बनेका छन । जस अन्तर्गत महिलाले प्रयोग गर्ने अस्थायी परिवार नियोजनका साधनहरुमा पिल्स, कपर्टी, नरप्लाण्ट, तिनमहिने सुई, फेमीडोम, महिला कण्डम, कमल चक्की पर्दछन भने पुरुषले प्रयोग गर्ने साधनमा कण्डम र गोसीपल जस्ता साधनलाई लिएता पनि हाल नेपालमा कण्डम मात्र प्रयोगमा ल्याएको पाईन्छ । पुरुषले प्रयोग गर्ने साधन कण्डम सर्वसुलम र सित्तैमा पनि नेपाल सरकारले बाड्ने साधनको रुपमा यसलाई लिन सकिन्छ । यो एकदमै सजिलो र भरपर्दो र एचआईभि/एड्स तथा विभिन्न खालका यौन रोगहरुबाट बचाउन एवम् एक व्यक्तिबाट अर्कोमा सर्न बाट रोक्ने काम गर्दछ । पुरुषले प्रयोग गर्ने अर्को साधन गोसीपल पुरुषले खाने चक्की हो तर यो चिनमा उत्पादन भएपनि नेपालमा उपलब्ध छैन यसलाई पनि दैनिक पुरुषले खाएमा शुक्रकिटहरुलाई मारी गर्भ निरोधको काम गर्दछ ।

गर्भनिरोध भन्नाले महिलाहरुलाई अनिच्छित सन्तान जन्माउन रोकथाम गर्नु, इच्छित सन्तान जन्माउनु, उचित जन्मान्तर अपनाउनु र परिवारमा बच्चाहरुको संख्या सिमीत गर्ने उद्देश्य प्राप्त गराउने अभ्यास हो । (महर्जन, २०६९)

महिला पुरुष सँगै बसेर गर्भ निरोधका साधन प्रयोग नगर्नेमा ३७.९ प्रतिशत, पिल्स, प्रयोग गर्ने ५७ प्रतिशत, आई.यु.सिडि प्रयोग गर्ने ९.६ प्रतिशत, नरप्लाण्ट प्रयोग गर्ने ९.४ प्रतिशत, सुई प्रयोग गर्ने

९.२ प्रतिशत, महिला बन्ध्याकरण गर्ने १६.७ प्रतिशत, पुरुष बन्ध्याकरण ९.३ प्रतिशत समय तालिका अनुसार संयमता गर्ने १.६ प्रतिशत निष्कासित विधि प्रयोग गर्ने ७.५ प्रतिशत रहेको छ । (NHDS 2011)

डिपोप्रोभेराको प्रभावकारीता ९७ प्रतिशत रहेका छन । CPR को अन्य विधि प्रयोग गर्ने ४५ प्रतिशत, कण्डम प्रयोग गर्ने ३.७ प्रतिशत पिल्स प्रयोग गर्ने ३.१ प्रतिशत, डिपो सुई प्रयोग गर्ने, ७.६ प्रतिशत, आई.यु.सिडी प्रयोग गर्ने २.५ प्रतिशत, इम्प्लाण्ट प्रयोग गर्ने २.४ प्रतिशत, स्थायी बन्ध्याकरण गराउने २५.७ प्रतिशत रहेको छ । (DOHS, Annual Report 2072/2073)

त्यसै गरी महिलाले प्रयोग गर्ने पिल्स चक्की दिनहु खानुपर्ने हर्मोनल चक्की हो यसले एक महिना सम्मको लागि गर्भधारण हुन रोक्दछ । यसको प्रभावकारीता ९९.७% रहेको छ । त्यसैगरी तीन महिने सुई वा डिपोप्रोभेरा पनि एक पटक लगाएको सुईले तीन महिना सम्मको लागि गर्भधारण हुनबाट रोक्दछ । यो महिना वारी भएको ७ दिन र गर्भपतन वा सुत्केरी भएको ७ हप्ता भित्र लगाई सक्नु पर्छ । यसको प्रभावकारीता ९७% रहेको छ । त्यसैगरी नरप्लाण्ट महिलाको पाखुरामा राख्ने हर्मोनल सुइराहरु हुन जसलाई दक्ष प्राविधिकले सानो अप्रेसन गरी राखेपछि ७ वर्ष सम्मको लागि जन्मान्तर राख्ने गर्दछ । तर हाल Implant आएको हुँदा यसले ५ वर्ष सम्म मात्र काम गर्दछ । र यसको प्रभावकारीता ९९.३% रहेको छ । भने कपटी वा आई.यु.सिडी एउटा तामाको टि आकारको भरपर्दो अस्थायी साधन हो । जुन तालिम प्राप्त स्वास्थ्य कार्यकर्ताले प्लाष्टिकको नलीको सहायताले महिलाको पाठेघरमा राखिदिएपछि १२ वर्ष सम्मगर्भ हुनबाट रोक्दछ । त्यसैगरी फेमिडोम वा महिला कण्डम जुन यौन सम्पर्कको बेला महिलाले प्रयोग गर्ने गर्दछन् यसले पनी एड्स तथा अन्य यौन प्रसारीत रोगबाट बचाउने भएता पनि जहाँतही नपाईने र प्रयोग गर्न भन्फटिलो मान्ने भएकोले खासै प्रयोगमा आएको पाइदैन । (अधिकारी, मुकेश, २०७२ अ.न.मि. दिग्दर्शन)

यसरी नेपालमा बर्तमान समयमा परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्ने विभिन्न प्रतिशतलाई NDHS 2016 को Data अनुसार निम्नानुसार प्रस्तुत गरीएको छ । परिवार नियोजनका आधुनिक साधन प्रयोग गर्नेमा ४३ प्रतिशत, परम्परागत विधि प्रयोग गर्नेमा १० प्रतिशत रहेको छ । त्यसै गरी महिला स्थायी बन्ध्याकरण गराउने १५ प्रतिशत, सुई प्रयोग गर्ने ९%, पुरुष स्थायी बन्ध्याकरण गराउने ७%, पिल्स प्रयोग गर्ने महिला ५%, इम्प्लाण्ट प्रयोग गर्ने ३ प्रतिशत, पुरुष कण्डम प्रयोग गर्ने ४% र आई.यु.सि.डि प्रयोग गर्ने १ प्रतिशत रहेको छ।

नेपालको प्रजनन दरलाई हेर्ने हो भने वि.सं. २०४९ को जनगणना अनुसार ५.७% थियो । त्यसैगरी २०५८ को जनगणना अनुसार ४.१ प्रतिशत रहेको थियो भने २०६८ को जनगणना अनुसार २.६% रहेको भएता पनि नेपालमा अहिले प्रजनन दर प्रतिस्थापन तहमा नपुग्नुमा परिवार नियोजनको साधनको उचित प्रयोग नहुनु नै हो ।

नेपालको बर्तमान स्थितिमा साक्षरता दर र चेतना स्तर बढेता पनि परिवार नियोजनका साधन सम्बन्धी विभिन्न चेतनामुलक कार्यक्रम सञ्चालन भएता पनि साथै शैक्षिक रुपमा पनि यसको अध्यापन भईसकेको अवस्था रहेता पनि यसको प्रयोगको स्थिति र प्रभावकारीता सन्तोसजनक छैन । यस्तो हुनुमा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगमा नेपालको रुढिवादी परम्परा धार्मिक, सांस्कृतिक मूल्य मान्यता, पितृसत्तात्मक समाज, बंश चलाउन छोरा चाहिने सोचाईका कारण परिवार नियोजनका सम्बन्धमा दम्पती बीच खुलेर सल्लाह एवम् कुराकानी हुन नसक्नु नै हो । परिवार नियोजन सम्बन्धी समस्या समाधानका लागि महिला र पुरुष एवम् परिवार बीचमा उचित समझदारी, सहमति, छलफल र उपयुक्त वातावरण निर्माण गरी सानो परिवार सुखी परिवार र असल परिवारको व्यवस्थापन गरी देश समृद्धशाली बनाउनु आजको आवश्यकता हो ।

१.२ समस्याको कथन

प्रभावकारी रुपमा नेपालको सामाजिक, धार्मिक र सांस्कृतिक मूल्य, मान्यताका कारण परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोगलाई व्यापक रुपमा बाधा पुऱ्याएको छ । नेपाल एक बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक र बहुधार्मिक देश हो । नेपालमा वि.सं. २०६८ को जनगणना अनुसार १२५ भन्दा बढी जनजातिका मानिस बसोबास गर्दछन् । नेपाली समाज पितृसत्तात्मक वा पुरुषको अधिनमा रहेको समाज हो । हरेक निर्णयात्मक क्रियाकलापमा हरेक कोणबाट पुरुषहरूको दबाव हुन्छ । यस कारण नेपाल महिलाहरूको अवस्था पुरुषहरूको तुलनामा कमजोर हुनुका साथै विश्व समुदायका हरेक क्रियाकलापबाट टाढै नै हुन्छन् ।

तीब्र रुपमा भईरहेको जनसंख्या वृद्धिलाई रोकन एक अचुक हतियारको रुपमा परिवार नियोजनको साधनको प्रयोगलाई लिन सकिन्छ । त्यसका लागि आवश्यक पर्ने परिवार नियोजन सम्बन्धीको ज्ञान, धारणा र प्रयोगबारे सहि निर्देशन दिनुपर्दछ । मानिसहरूले अज्ञानताका कारणले, लाजले, यस सम्बन्धि खुलेर कुरा गर्न नसकेका कारण, विभिन्न धार्मिक, सामाजिक सांस्कृतिक कारणहरूको आडमा परिवार नियोजनका साधनहरू सही तरिकाले प्रयोग गर्न सकिरहेका छैनन । जसले गर्दा सिमित स्रोत साधनले धान्न नसक्ने गरी बच्चा जन्माउनु परिरहेको छ, भने अर्कातिर धेरै सन्तान जन्माएका कारण महिलाको स्वास्थ्य दिनप्रतिदिन विग्रदो अवस्थामा रहनुको साथै नकारात्मक असर परिरहेको छ ।

अध्ययनका लागि छनौट गरिएको मोरङ जिल्ला सुन्दर हरैचा न.पा. वार्ड नं. ५ का मुसहर समुदायमा परिवार संख्या, अत्याधिक रहेको, सन्तान बीचको जन्मान्तर एकदमै कम रहेको, परिवार नियोजनका साधनहरू र त्यसको प्रयोग सम्बन्धी जनचेतनाको अभाव रहेको, परिवार नियोजनका साधनहरूको फाईदा र बेफाईदा बारे जानकारी न्यून रहेको साधनहरूको प्रयोग गर्दा देखापर्ने असरहरूको बारेमा कम जानकारी रहेको र आर्थिक अवस्था कमजोर भएकै कारण सन्तान धेरै जन्माएमा कामदारको संख्या वृद्धि भई आर्थिक स्थिती सुधार्ने गलत सोच भएका कारण र बढी सन्तान जन्माएकै कारण मुसहर

समुदायका महिलाहरूको स्वास्थ्य स्थिती कमजोर बन्दै गएकाले यी सम्पूर्ण समस्याहरूको तथ्यपूर्ण अध्ययन गर्नु नै यस अध्ययन अनुसन्धानको समस्या रहेको थियो ।

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

अनुसन्धान कार्यलाई दिशा निर्देश गर्न साधारण र विशिष्ट उद्देश्यहरू हुन्छन् । उद्देश्य विना कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धान निष्कर्षमा पुग्दैन सामान्यतया यस अनुसन्धानका पछाडि निम्न उद्देश्यहरू निर्धारण गरिएको छ :

- १.३.१ मुसहर समुदायका दम्पतीहरूको परिवार नियोजनका साधनहरूको ज्ञानको स्थिती पत्ता लगाउनु ,
- १.३.२ मुसहर समुदायका दम्पतीहरूको परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोगको अवस्थाको विश्लेषण गर्नु ,
- १.३.३ मुसहर समुदायका दम्पतीहरूको परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगमा रहेको समस्या पहिचान गर्नु ,
- १.३.४ मुसहर समुदायका दम्पतीहरूमा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगमा देखा परेका असरहरू पत्ता लगाउनु ,

१.४ अनुसन्धान प्रश्न

सुन्दरहरैँचा ०५ नगरपालिकामा भएका १५० घरधुरीका १५० दम्पतीहरूमा परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग तथा त्यसले स्वास्थ्यमा पार्ने असर सम्बन्धी अध्ययन गर्न विभिन्न प्रश्नावलीहरू निर्माण गरी आवश्यक तथ्याङ्क तथा जानकारीहरू संकलन गरिएको छ । अध्ययनका लागि तयार पारिएको प्रश्नावली मुख्य तथा बन्द प्रश्नावली रहेका छन् । प्रश्न उत्तरदाताहरूको व्यक्तिगत, पारिवारिक तथा परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग र असर सम्बन्धिका विवरणहरू समावेश गरी आवश्यक जानकारी संकलन, व्याख्या तथा विश्लेषण र निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । यस विषयमा केन्द्रित रहेर अध्ययन गर्नका लागि उद्देश्यका आधारमा निम्न अनुसन्धान प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गरी व्याख्या तथा निष्कर्ष निकालिएको छ ।

- क) सुन्दरहरैँचा नगरपालिका दम्पतीहरूमा परिवार नियोजनका साधनहरूको ज्ञानको अवस्था कस्तो छ ?
- ख) दम्पतीहरूमा परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोगको अवस्था कस्तो छ ?
- ग) दम्पतीहरूले परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग नगर्नुका कारणहरू के-के हुन सक्छन् ?

- घ) दम्पतीहरूले परिवार नियोजनका साधनहरू प्रयोगगर्दा उनीहरूको स्वास्थ्यमा पार्ने असरहरू के-के हुन सक्दछन्?

१.५ अध्ययनको महत्व

अध्ययन तथा अनुसन्धान एउटा उद्देश्यमूलक बौद्धिक कार्य हो । यसले शैद्धान्तिक तथा व्यवहारिक समस्यालाई समाधान गर्ने प्रयत्न गर्दछ । अध्ययनबाट नयाँ नयाँ ज्ञानको खोजी गरी आवश्यक तथ्याङ्क प्राप्त गर्न सकिन्छ । साथै यसका आधारमा निष्कर्ष तथा सुझावहरू प्रस्तुत गरीन्छ । कुनै पनि अध्ययन क्षेत्रको वास्तविकता थाहा पाउन अध्ययनले सहयोग गरेको हुनाले अध्ययन तथा अनुसन्धानको महत्व बढ्दै गईरहेको छ । यस अध्ययनको औचित्यलाई निम्नानुसार बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

- १.५.१ परिवार नियोजनका साधनले कम सन्तान जन्माउने, जन्मान्तर कति राख्ने भन्ने कुरा सँग मात्र सम्बन्धी नराखी, सुखी र खुसी दाम्पत्य जीवन र परिवारको लागि पनि यसले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने छ ।
- १.५.२ अध्ययन क्षेत्रको महिलाहरूको परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोगको स्थिती थाहा पाई आवश्यक कार्यक्रम तर्जुमा गर्नु सम्बन्धित पक्षलाई सहयोगगर्न सक्नेछन ।
- १.५.३ यही विषयसँग सम्बन्धित रहेर आगामी दिनमा शोधपत्र तयार गर्ने शोधकर्ताका लागि अनुसन्धानकर्ता र परिवार नियोजन सम्बन्धी नीति तर्जुमा गर्ने सरोकार पक्षलाई सन्दर्भ सामग्रीका रूपमा सहयोग गर्न सक्ने छ ।
- १.५.४ मुसहर समुदायका दम्पतीहरूमा परिवार नियोजनका साधनलाई कहिले, कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने अन्यायिता हटाई उनीहरूको पहुँच विस्तार गराउन सक्ने छ ।
- १.५.५ उच्च शिशु मृत्युदर, उच्च प्रजननदरका साथै अत्याधिक जनचापलाई घटाई जनसंख्याको उचित व्यवस्थापन गर्नमा उपयोगी बन्न सक्नेछ ।

१.६ अध्ययनको परिसिमा

यस अनुसन्धान कार्यलाई सही सफल र परिमाणमुखी बनाउनका लागि निम्न लिखित सिमा निर्धारण गरीएको छ ।

- १.६.१ यो अध्ययन मोरङ जिल्ला सुन्दरहरैचा नगरपालिकाको मुसहर समुदायका दम्पतीहरूमा सीमित रहेको छ ।

१.६.२ अध्ययनमा आफ्नो उद्देश्य पुरा गर्नका लागि वर्णनात्मक अध्ययन विधि तथा सम्भावनारहित नमुना छनौट विधि अन्तर्गतको उद्देश्य पूर्ण नमुना छनौट विधि प्रयोग गरी मुसहर समुदायका जम्मा १५० घरधुरीका १५० जना दम्पतीहरूलाई नमुना छनौट गरिएको छ ।

१.६.३ यो अध्ययनका लागि मोरङ जिल्ला सुन्दरहरैचा नगरपालिकाको वार्ड नं. ५ को डिपु र बलिया गाउँ गरी दुई ओटा गाउँका मुसहर समुदायका दम्पतीहरूलाई लिईएको छ ।

१.७ प्रयोग भएका शब्दावलीको अर्थ

परिवार नियोजन : परिवारको आकारलाई निर्धारण गर्न शिशुको जन्मान्तर गर्ने योजना ।

विवाहित : देशको प्रचलित कानून र सामाजिक मान्यता अनुसार स्वीकृत भई विवाह भईसकेको पुरुष वा महिला

प्रजनन : जिवित प्राणीको सन्तान उत्पादन गर्ने वा सन्तान जन्माउने प्रक्रिया

परिवार नियोजनका साधन : परिवारको आकारलाई निर्धारण गर्न शिशुको जन्मान्तर गर्ने योजनाका लागि प्रयोग गरिने अस्थायी र स्थायी साधनहरू

परिमाणुमुखी : उपलब्धी मुलक

उद्देश्यपूर्ण : उद्देश्य पुरा गर्नका लागि

मातृशिशु मृत्युदर : आमा र बच्चाहरूको मृत्यु हुने दर

वर्णनात्मक ढाँचा : तथ्याङ्कलाई जस्ताको त्यस्तै व्याख्या गर्ने प्रक्रिया

जन्म नियन्त्रण : पुरुष र स्त्री बीच हुने यौन सम्पर्क पश्चात भ्रूणको विकास भई शिशु जन्मने प्रक्रियालाई रोक्नु

अध्याय दुई

सम्बद्ध साहित्यको पुनरावलोकन र धारणात्मक संरचना

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन

अध्ययन कार्यलाई परिमाणमुखी र पेचिलो बनाउनका लागि अध्ययन कार्यको आधार तय गर्नको लागि साहित्यको पुनरावलोकन गरिन्छ । यस अध्यायमा अनुसन्धान शीर्षक सँग सम्बन्धित विभिन्न पाठ्यपुस्तक, जर्नल, अनुसन्धान प्रतिवेदन लगायत अन्य अप्रकाशित अभिलेखहरूको पुनरावलोकन गरिने छ । यो प्रस्तावना तयार गर्दा पुनरावलोकन गरिएका अभिलेखहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

सामान्य बोलचालको भाषामा परिवार नियोजन लाई जनसंख्या नियन्त्रण गर्ने साधनको रूपमा सङ्कुचित दृष्टिकोणबाट हेर्ने गरिन्छ । संकुचित दृष्टिकोण अनुसार परिवार नियोजनको अर्थ सन्तानको जन्मदर नियन्त्रण गर्नु अथवा गर्भ निरोध गर्नु भन्ने हुन्छ । परिवार नियोजनको उपयुक्त धारणा बर्तमान समयमा उपयुक्त देखिदैन बर्तमान समयमा परिवार नियोजनलाई व्यापक अर्थमा लिईन्छ । व्यापक अर्थमा परिवार नियोजनको सट्टामा परिवार योजना भन्ने शब्द प्रयोग गरेर व्याख्या गरेको पाइन्छ । जस अनुसार परिवार नियोजन (योजना) को अर्थ अविवेकपूर्ण मातृत्वमा रोक लगाउन तथा निसन्तान दम्पतीलाई पनि आवश्यक सरसल्लाह तथा सेवा उपलब्ध गराएर सन्तानयुक्त बनाउने प्रयास गर्नु हो । यस कारण परिवार नियोजन भनेको दम्पतीले चाहेको बेलामा आफ्नो इच्छा अनुसारको संख्यामा सन्तान जन्माउनु एउटा शिशु र अर्को शिशु बीचको उचित जन्मान्तर राख्नु, निसन्तान दम्पतीलाई सन्तानयुक्त बनाउन आवश्यक सरसल्लाह तथा सेवा उपलब्ध गराउनु, यौन शिक्षाका बारेमा आवश्यक शिक्षा दिनु, प्रजनन प्रणालि सम्बन्धी रोगको उपचार गर्नु, आफूलाई सन्तानको इच्छा नभए सम्म जन्म नियन्त्रणका अस्थायी उपायहरू अपनाउनु, मातृशिशु स्वास्थ्यको हेरचाह गर्न, उपयुक्त समयमा विवाह गर्नु आदि कुरा हरू पर्दछन् ।

विश्व स्वास्थ्य संगठनले दिएको परिभाषा अनुसार “परिवार योजना भन्नाले परिवारको स्वास्थ्य र कल्याणलाई प्रबर्द्धन गर्न र मुलुकको सामाजिक विकासमा प्रभावकारी योगदान दिने लक्ष्य ले व्यक्ति र दम्पतीको ज्ञान, अभिवृत्ति र जिम्मेवारी पूर्ण निर्णयको आधारमा स्वेच्छिक रूपमा अपनाएको सोचाई र जीवीकाको माध्यम हो । ”

शुरु शुरुमा नेपालको परिवार नियोजन कार्यक्रमले धेरै बाधा अड्चनहरूको सामना गर्नुपर्थो । जतिखेर पुरुषहरूको परिवार नियोजनको कार्यक्रममा कम सहभागीता थियो । परिवार नियोजनको लक्ष्य प्राप्त गर्न पुरुषको समान सहभागीता हुनु जरुरी रहेको थियो । जे भएता पनि २८ प्रतिशत पुरुष र ७२ प्रतिशत महिलाहरू प्रयोगकर्ता थिए जतिखेर पुरुषहरूमा पनि यसको उपयोगिता सम्बन्धमा सन्देश पुऱ्याउनु अत्यावश्यक रहेको थियो । (पाठक, २००२)

नेपाली समाजमा महिलाहरूले छिटो भन्दा छिटो सन्तान जन्माउन चाहन्छन् । विवाह एउटा सहवासका लागि उपयुक्त वैज्ञानिक निकाय हो । परिवारको संरचना बलियो रूपमा पारिवारिक सम्बन्धमा बृहारीले छलफल गर्ने, आफ्नो लोग्नेसँग यौन विषयमा सन्तानको संख्या निर्धारणमा कुरा गर्न र आवश्यक छलफल गर्न सम्भावना हुँदैन । (तुलाधर १९८९)

परिवार नियोजन मातृशिशु स्वास्थ्यको एउटा महत्वपूर्ण पक्ष मानिन्छ । किनभने चाहेको बेलामा इच्छा अनुसारको सन्तान जन्माउँदा एकातर्फ जन्मेको सन्तानले उचित हेरचाह पाउछ । जसले गर्दा शिशुको स्वास्थ्य स्थितीमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने सम्भावना कम रहन्छ भने अर्को तर्फ निश्चित समयको अन्तरालमा एउटा शिशु हुर्केपछि मात्र अर्को शिशु जन्माउँदा आमाको स्वास्थ्य पनि कमजोर हुन पाउँदैन । यसैगरी वीस वर्ष नपुग्दै कलिलो उमेरमा महिलाहरूमा प्रजनन अंगहरू पूर्ण तथा परिपक्व भई सकेका हुँदैनन् भने पैतीस वर्ष पछि महिलाहरूको प्रजनन क्षमता विस्तारै घट्दै जान्छ, यस कारण वीस वर्ष अगावै र पैतीस वर्ष पछि बच्चा जन्माउँदा आमा र शिशुको स्वास्थ्य जोखिममा पर्न सक्दछ । (विष्ट जोशी, २०६३)

Thiruvalluwar का अनुसार “एउटा सुखी परिवारका लागि दुईवटा मात्र छोरा छोरी हुनुपर्दछ । जसमा एउटाले सङ्गीतको बीणाको प्रतिनिधित्व गर्छ भने अर्काले बासुरीको प्रतिनिधित्व गर्दछ ।” (जोशी, २०६३)

परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्नका लागि यससँग सम्बन्धित शिक्षा गोष्ठिहरू, सञ्चार माध्यमबाट ज्ञानमुलक कार्यक्रम र आधारभूत सूचनाहरू प्रदान गर्ने माध्यमहरू गर्भ निरोधको प्रारम्भिक चरणका कार्यक्रमहरू हुन । यिनीहरूले चेतना बढाउने, गर्भनिरोध सम्बन्धी ज्ञान प्रदान गर्ने र जन्म निरोध गर्नका लागि र परिवारको चाहना अनुसार परिवारको आधार बनाउनका लागि सर्वप्रथम परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्नका लागि उत्प्रेरणा जगाई बातावरण सिर्जना गर्दछ । (महर्जन, २०६९)

ढकाल र कोइराला (२०६६) का अनुसार हिन्दू धर्म अनुसार हरेक कुरा ईश्वरको हातमा छ । ईश्वरले जे चाह्यो त्यही हुन्छ भन्ने मान्यता छ साथै धार्मिक दृष्टिकोण अनुसार परिवार नियोजनको साधनको प्रयोग गर्नाले पाप लाग्छ भन्ने मान्यताका कारण पनि कम उमेरमा गर्भधारण गर्न बाध्य हुन्छन् । जति सन्तान भए पनि ईश्वरको बरदान भन्ने चलन छ । यसरी परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग गरी आफ्नो इच्छा अनुसार सन्तान उत्पादन गर्न सकिने कुरा यथावत छ ।

शिक्षामा कम पहुँच भएका महिलाहरूमा अन्य साधनको तुलनामा महिला अथवा पुरुष बन्ध्याकरण प्रक्रिया बढी प्रचलित छ । तर महिला जो उच्च शिक्षा प्राप्त गरेका छन् । उनीहरू स्थायी विधिको तुलनामा अस्थायी किसिमका विधि प्रयोग गर्न रुचाउने गर्दछन् । किनकि शिक्षामा महिलाको पहुँचको आधारमा नै त्यहाँ श्रीमानको गर्भ निरोधको प्रयोगको निर्णय प्रक्रियामा मुख्य भूमिका रहने

गर्दछ । जहाँ पुरुष महिलाको तुलनामा बढी शिक्षित भएमा त्यहाँ बढी पुरुष बन्ध्याकरण वा अन्य साधन प्रयोग हुने गर्दछ । (गुभाजु, २००९)

गर्भनिरोध भन्नाले महिलाहरूलाई अनिच्छित सन्तान जन्माउन रोकथाम गर्नु, इच्छित सन्तान जन्माउनु, उचित जन्मान्तर अपनाउनु र परिवारमा बच्चाहरूको संख्या सिमीत गर्नु उद्देश्य प्राप्त गराउने अभ्यास हो । (महर्जन, २०६९)

महिला पुरुष सँगै बसेर गर्भ निरोधका साधन प्रयोग नगर्नेमा ३७.९ प्रतिशत, पिल्स, प्रयोग गर्ने ५७ प्रतिशत, आई.यु.सिडि प्रयोग गर्ने १.६ प्रतिशत, नरप्लाण्ट प्रयोग गर्ने १.४ प्रतिशत, सुई प्रयोग गर्ने ९.२ प्रतिशत, महिला बन्ध्याकरण गर्ने १६.७ प्रतिशत, पुरुष बन्ध्याकरण ९.३ प्रतिशत समय तालिका अनुसार संयमता गर्ने १.६ प्रतिशत निष्कासित विधि प्रयोग गर्ने ७.५ प्रतिशत रहेको छ । (NHDS 2011)

डिपोप्रोभेराको प्रभावकारीता ९७ प्रतिशत रहेको छ । CPR को अन्य विधि प्रयोग गर्ने ४५ प्रतिशत, कण्डम प्रयोग गर्ने ३.७ प्रतिशत पिल्स प्रयोग गर्ने ३.१ प्रतिशत, डिपो सुई प्रयोग गर्ने, ७.६ प्रतिशत आई.यु.सिडी प्रयोग गर्ने, २.५ प्रतिशत, इम्प्लान्ट प्रयोग गर्ने २.४ प्रतिशत स्थायी बन्ध्याकरण गराउने २५.७ प्रतिशत रहेको छ । (Dohs, Annual Report 2072/2073)

नेपालमा परिवार नियोजनका आधुनिक साधन प्रयोग गर्नेमा ४३% परम्परागत विधि प्रयोग गर्नेमा १०% रहेको छ । त्यसै गरी महिला स्थायी बन्ध्याकरण गराउने १५%, सुई प्रयोग गर्ने ९% र पुरुष स्थायी बन्ध्याकरण गराउने ७%, पिल्स प्रयोग गर्ने महिला ५%, इम्प्लान्ट प्रयोग गर्ने ३%, पुरुष कण्डम प्रयोग गर्ने ४%, आई.यु.सिडि प्रयोग गर्ने १%, रहेको छ । यो परिणाम १५-४९ वर्ष भित्रका विवाहित महिलाले वर्तमान समयमा प्रयोग गरेको विधि हो । (NDHS 2016)

नेपालमा सम्पूर्ण महिलाले भर्खरै प्रयोग गरेका परिवार नियोजनका साधनहरूमा जुनसुकै विधि प्रयोग गर्ने ४०.८%, आधुनिक विधिहरू प्रयोग गर्ने ३३.२%, महिला स्थायी बन्ध्याकरण गराउने ११.६%, पुरुष स्थायी बन्ध्याकरण गराउने ४.२%, पिल्स प्रयोग गर्ने ३.५%, आई. यु.सिडि प्रयोग गर्ने १.१%,सुई प्रयोग गर्ने ६.९%, इम्प्लान्ट प्रयोग गर्ने २.६%, पुरुष कण्डम प्रयोग गर्ने ३.३% रहेको छ । त्यसै गरी पुरानो विधि प्रयोग गर्ने ७.६% जसमा बाहिर निष्कासित गर्ने विधि प्रयोग गर्ने ६.७% र कुनै पनि विधि प्रयोग नगर्ने ५९.२ % रहेको छ । (NDHS 2016)

२.२ संज्ञानात्मक साहित्यको पुनरावलोकन

साहित्यको पुनरावलोकन अन्तर्गत पुनरावलोकन सँग सम्बन्धित व्यावहारिक विषय बस्तुलाई पुनरावलोकन गरी प्रस्तुत गर्ने कार्य नै संज्ञानात्मक साहित्यको पुनरावलोकन हो । यस अन्तर्गत सर्वेक्षण

द्वारा प्राप्त नतिजाहरु विभिन्न अनुसन्धानका नतिजा थैसिजका प्राप्तहरु आदिलाई व्यवहारिक साहित्य अन्तर्गत लिई व्यवस्थित एवम् संगठित रूपले सबै ठाउँमा समावेस गरिएको छ ।

पोखेल (२०७०) का अनुसार भापा जिल्लाको हवरा गा.वि.स.मा गरेको राई समुदायका महिलाहरुमा परिवार नियोजनको साधन सम्बन्धी को ज्ञान र प्रयोग सम्बन्धी अध्ययन अनुसार सुकुम्बासी समुदायका महिलाहरु अझै पनि शिक्षा बाट बञ्चित भएपनि घर परिवारमा रेडियो, टेलिभिजन, सूचना तथा सञ्चारको विभिन्न माध्यम, स्वयमसेवीकाहरुको सरसल्लाहका साथै आफ्नै घरमा छोराछोरी, भाई बहिनीहरुले पढेको, लेखेको सुनेर यस सम्बन्धी ज्ञान हासिल गर्ने गरेको पाईयो । तर यसको प्रयोगमा भने लाज डर त्रास जस्ता विभिन्न कारण, धर्म, दम्पती वीचको मनमुटाव, दबाव तथा श्रीमान रोजगारीको सिलसिलामा घर बाहिरै बस्नु परेको कारण परिवार नियोजनको साधनको प्रयोगमा भने कमी रहेको पाईयो जसले गर्दा परिवारमा स्रोत साधनले धान्न भन्दा बढी सन्तान जन्माउनु परेको पाईयो ।

पोखरेल (२०१०) ले परिवार नियोजनका साधनहरुको ज्ञान र प्रयोग शीर्षकमा त्रिभुवन विश्व विद्यालय स्नाकोत्तर तहका लागि तयार गरेको शोधपत्रमा ३ वटा उद्देश्य राखिएको छ । २५ वटा अनुसन्धान प्रश्नहरुमा केन्द्रित उक्त वर्णनात्मक अध्ययनले गर्भनिरोधको साधनहरुको ज्ञान शिक्षित मानिसहरुमा रहेको र अशिक्षित मानिसहरुमा साधनहरुको राम्रो ज्ञान नभएता पनि प्रयोगको स्थिती राम्रै छ भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

दुलाल (२०१३) ले चेपाङ्ग समुदायको विवाहित महिलाहरुमा परिवार नियोजनको अस्थायी साधन सम्बन्धी ज्ञान र प्रयोगको अध्ययन शीर्षकमा गरिएको छ । यस अध्ययनको मुख्य द्वेश्य विवाहित महिलाहरुको वर्तमान परिवार नियोजनको अस्थायी साधन सम्बन्धी ज्ञान र प्रयोगको स्थिती सम्बन्धी विश्लेषण गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा जम्मा १७० उत्तरदाता मध्ये १५५ जनालाई परिवार नियोजनको साधनको जानकारी रहेको पाइएको थियो । परिवार नियोजनका अस्थायी साधन सम्बन्धी ज्ञान र प्रयोगको राम्रो अवस्था रहेको उल्लेख गरेका छन् ।

पौडेल (२०१६) ले लमजुङ्ग जिल्ला विचौर गा.वि.स. का विवाहित महिलाहरुको शैक्षिक अवस्थाले गर्भनिरोधका साधनहरुको छनोट तथा सन्तान संख्या निर्धारणमा पारेको प्रभाव सम्बन्धी एक अध्ययन शीर्षकमा गरेको अध्ययन तीनवटा उद्देश्यहरुमा केन्द्रित छ । १४-४९ वर्षका प्रजनन समुहका १८९ जना विवाहित महिलाहरुलाई जनगणना विधिबाट संकलन गरिएको थियो । विवाहित महिलाहरुमा गर्भ निरोधका साधनहरुको छनोटले सन्तान संख्या निर्धारणमा प्रभाव पारेको छ भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

घिमिरे (२००४) ले गरेको कामदार महिलाहरुमा परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान र प्रयोगको अवस्था सम्बन्धी अध्ययन अनुसार विगतमा ६४ जनाले परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग गरेको र वर्तमान समयमा साधन प्रयोग गर्ने संख्या ८४ जना रहेको छ भने परिवार नियोजनका साधन प्रयोग नगर्नेको संख्या १६ रहेको छ । उक्त समुदायमा ८८ महिला र ७० पुरुष अशिक्षित रहेको तथा १२ जना

महिला र ३० जना पुरुष मात्र शिक्षित रहेको पाइयो । परिवार नियोजनका साधन प्रयोग नगर्नेको संख्या धेरै रहेको पाइयो भने धेरै लाई डिपो प्रोभेरा सुई र पिल्सको बारेमा मात्र थाहा भएको अवस्था छ ।

वली (२०१४) ले सिन्धुपाल्चोक जिल्ला घुम्ताङ्ग गा.वि.स. मा गर्भ निरोधका साधन सम्बन्धी ज्ञान र प्रयोगले जनसंख्या व्यवस्थापनमा परेको प्रभाव सम्बन्धी शीर्षकमा अध्ययन गरिएको छ । यो अनुसन्धान मुख्य गरी तीनवटा उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ । अध्ययनमा जनसंख्या ५३३५ मा ४६६ जना दम्पती मध्येबाट १८६ जना दम्पतीहरूलाई सामान्य सम्भावनायुक्त नमुना छनौट विधिमा ४० प्रतिशत दम्पतीहरूमा अर्न्तर्वाता सूचिको आधारमा तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ ।

रिजाल (२०६४) ले परिवार नियोजनका ज्ञान सम्बन्धी शीर्षकमा गरेको अध्ययन पाँचवटा उद्देश्यहरूमा केन्द्रित छ । अप्रयोगात्मक ढाँचालाई उपयोग गरिएको यस अध्ययनमा तथ्याङ्क संकलनको लागि अर्न्तर्वाता सूची, प्रश्नावली प्रयोग गरिएको थियो । उक्त अध्ययनमा अशिक्षा को कारणले परिवार नियोजनका साधन सम्बन्धि ज्ञान न्यून भएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

जोशी र साथीहरू (२०६८) ले चाल्नाखेल विवाहित प्रजनन उमेरका महिलाहरूको परिवार नियोजन सम्बन्धी ज्ञान, धारणा तथा प्रयोगको अध्ययन प्रतिवेदन शीर्षकमा विश्व विद्यालय क्याम्पस कीर्तिपुरमा एम एड दोस्रो वर्षका लागि तयार पारिएको अध्ययन प्रतिवेदन दुई वटा उद्देश्यमा केन्द्रित छ । उक्त अध्ययनमा परिवार नियोजनका साधनबारे जनचेतनामुलक कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने तड्कारो आवश्यकता रहेको भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

गुरुङ्ग (२०११)ले Husband and wife communication for using contraceptive device शीर्षकमा गरिएको अध्ययनमा ३ वटा उद्देश्यहरूमा केन्द्रित छ । वर्णनात्मक र परिमाणात्मक ढाँचा उपयोग गरिएको यस अध्ययनमा तथ्याङ्क संकलनको लागि प्रश्नावलीको सेट अनुसार गरिएको छ । यस अध्ययनमा धार्मिक, सास्कृतिक र सामाजिक बाध्यताका कारण र त्यसको प्रभावले दम्पतीहरू परिवार नियोजनका साधनहरू प्रयोग गर्नमा न्यून मात्रामा छलफल र सल्लाह गरेको पाइएको छ । अशिक्षित भन्दा शिक्षित दम्पतीहरूमा आवश्यक सञ्चार भएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

२.३ साहित्यिक पुनरावलोकन अध्ययनमा प्रयोग

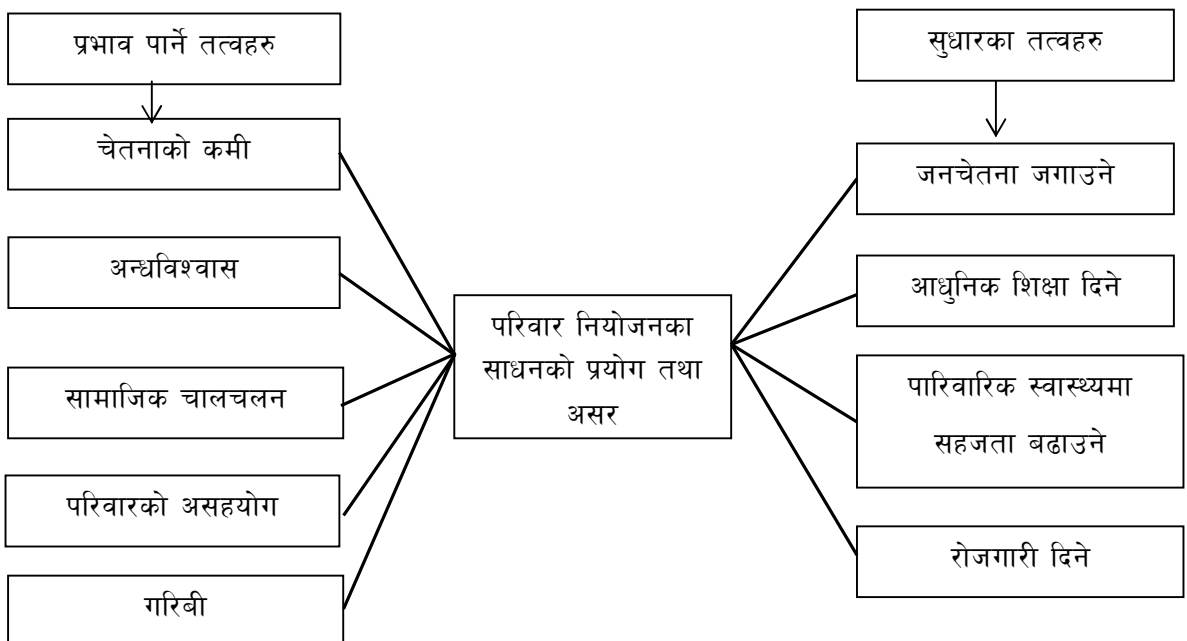
मुसहर जातीका महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग तथा असर सम्बन्धमा गरिएको अध्ययन पुनरावलोकनले मोरङ्ग जिल्ला सुन्दरहरैँचा नगरपालिकाका परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग गर्ने दम्पतीहरूका बारेमा गरिने अध्ययनमा निम्न तरिकाले सहयोग पुऱ्याएको छ ।

- सुन्दरहरैँचा ०५ नगरपालिका दम्पतीहरूमा परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग तथा असरको वर्तमान अवस्थाको लेखाजोखागर्न यस सम्बन्धी गरिएको पूर्व अध्ययन अनुसन्धानहरूको पुनरावलोकनले सहयोग पुऱ्याएको छ ।

- दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनको साधनहरुको प्रयोग तथा असर सम्बन्धी अध्ययन गर्न आवश्यक पर्ने उद्देश्य निर्धारणमा यस सम्बन्धी गरिएका अध्ययन पुनरावलोकनले सहयोग पुर्याएको छ ।
- दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनको साधनहरुको प्रयोग तथा असर सम्बन्धमा गरिएको अध्ययन पुनरावलोकनले सम्बन्धित विषयमा जानकारीहरु लिन प्रयोग भएका विधि तथा तरिकाहरु छनोटमा सहयोग पुर्याएको छ ।
- दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनको साधनहरुको प्रयोग तथा असर सम्बन्धमा तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरु जस्तै :- अनुसन्धान प्रश्नहरु पहिले के कस्ता प्रयोग गरिएका थिए त्यसको अध्ययन गरी आवश्यक परिमार्जन गर्दै आफ्नो अध्ययनका लागि प्रश्नावली निर्माण गर्न प्रयोग गरिएको छ ।
- दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनको साधनहरुको प्रयोग तथा असर र अवस्थाका बारेमा विगतमा भएका अध्ययन अनुसन्धान तथा विभिन्न अनुसन्धानकर्ताहरुले उल्लेख गरेका विचार विमर्श तथा निष्कर्षहरुलाई समेटी यस सम्बन्धी वर्तमान अध्ययनलाई परिभाषित गर्न सहयोग पुर्याएको छ ।

२.४ अवधारणात्मक ढाँचा

मोरङ जिल्ला सुन्दर हरैचा नगरपालिका वार्ड नं. ५ मा मुसहर समुदायका दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनका विभिन्न साधनहरु प्रयोग गरिएको पाईन्छ । यस अध्ययनमा परिवार नियोजनका साधन अपनाउँदा प्रभाव पार्ने तत्वहरु र सुधारका तत्वहरुलाई निम्न चित्रमा प्रस्तुत गरीन्छ ।

प्रस्तुत संरचनामा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू चेतनाको कमी, अन्धविश्वास, सामाजिक चालचलन, गरीबी र परिवारको सहयोगमा कमी रहेको र यसको सुधारका तत्वहरूमा परिवार नियोजनको साधनको प्रयोगमा जनसहभागीता बढाउनका लागि जनचेतना जगाउनुपर्ने, रोजगारीको व्यवस्था गर्नुपर्ने, परिवारका सदस्यहरूलाई आधुनिक शिक्षा दिनुपर्ने र पारिवारिक स्वास्थ्यमा सहजता बढाउनु पर्ने कुरालाई प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी जुन व्यक्तिहरू केही मात्रामा शिक्षित, रोजगारी र स्वास्थ्य सुविधा प्राप्त गर्ने छन् उनीहरूले बढी मात्रामा ज्ञान हासिल गरी जन्मान्तर कम गर्न, सन्तानको संख्या कम वा चाहे जति जन्माउन परिवार नियोजनका साधनहरूको बढी प्रयोग गरेको बेरोजगारी शिक्षाको कमी, स्वास्थ्य सेवा सुविधाको कमी, सामाजिक रीतिरिवाज, धर्म गरीबीको रेखामुनी रहेका व्यक्तिहरूले भने परिवार नियोजनका साधनहरूको कम प्रयोग गरेको वा प्रयोग नै नगरेको देखिन्छ ।

अध्याय तीन

अध्ययनका विधी तथा प्रक्रियाहरु

कुनै पनि विषयको बारेमा अध्ययन गरी निष्कर्ष मा पुग्नको लागि निश्चित प्रक्रिया र विधिहरु अबलम्बन गर्नुपर्दछ । यस अध्ययनमा पनि तल दिइए बमोजिम विधिहरुको प्रयोग गरिएको छ ।

३.१ अनुसन्धानको ढाँचा

यस अध्ययनलाई पूर्णता दिनका लागि अध्ययन कर्ता स्वयमले प्रत्यक्ष स्थलगत भ्रमणको आधारमा प्राप्त तथ्याङ्कहरुलाई व्याख्या एवम् विश्लेषणका लागि परिमाणात्मक तथा गुणात्मक दुवै अध्ययन ढाँचा मिश्रित रुपमा अबलम्बन गरिएको छ ।

३.२. अध्ययनको जनसंख्या तथा नमूना छनोट प्रक्रिया

मोरङ जिल्ला सुन्दरहरैचा न.पा. वार्ड नं. ०५ मा भएका मुसहर समुदायका दम्पतीहरुमा केन्द्रित भएर परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग तथा असर सम्बन्धमा अध्ययन गर्नका लागि आवश्यक पर्ने जनसंख्या सुन्दरहरैचा नगरपालिकामा भएका मुसहर जातिका दम्पतीहरु मध्ये १५० जनालाई अध्ययन जनसङ्ख्याका रुपमा लिइएको छ । जसका लागि सम्भावना रहित नहुना छनोट विधि अर्न्तगतको उद्देश्यपूर्ण नमूना छनोट विधिको प्रयोग गरीएको छ ।

३.३ तथ्याङ्क संकलनका साधनतथा स्रोतहरु

मोरङ जिल्ला सुन्दरहरैचा नगरपालिकाको वार्ड नं. ५ मा मुसहर समुदायका दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग तथा असरसम्बन्धमा अध्ययन गर्न अर्न्तवार्ता सूची र प्रश्नावलीलाई तथ्याङ्क संकलनका साधनका रुपमा प्रस्तुत गरीएको छ । जसमा व्यक्तिगत, पारिवारिक, शैक्षिक, आर्थिक परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग तथा असर आदिका प्रश्नहरु समावेस गरिएको छ ।

त्यस्तै गरी आवश्यक तथ्याङ्क संकलनका स्रोतहरुयस प्रकार रहेका छनत :

प्राथमिक स्रोतहरु

यस विषयमा अध्ययनका लागि पूर्व परिक्षण द्वारा तयार पारिएको अर्न्तवार्ता सूची, प्रश्नवलीबाट उक्त क्षेत्रमा भएका दम्पतीहरुबाट परिवार नियोजनका साधनहरुको बारेमा प्रत्यक्ष रुपमा प्राप्त भएका जानकारी तथा तथ्यहरु नै यस अध्ययनको प्राथमिक स्रोत रहेका छन ।

सहायक स्रोतहरू

यस विषयमा रही अध्ययन लाई पुरा गर्न प्राथमिक स्रोतका अतिरिक्त द्वितीयक स्रोतको पनि आवश्यकता पर्दछ। त्यसैले यस सम्बन्धी मोरङ सुन्दरहरैचा न.पा. मा अवस्थित स्वास्थ्य केन्द्रबाट प्राप्त तथ्याङ्कका साथै यस सम्बन्धमा विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थाले गरेको अध्ययन पत्रपत्रिका, पाठ्यपुस्तक, रिपोर्टहरू, लेख, अनुसन्धान प्रतिवेदन आदिलाई द्वितीय स्रोतको रूपमा लिइएको छ।

३.४ तथ्याङ्क संकलनका साधनको स्तरीयता बैधता

तथ्याङ्क साधनहरूलाई पूर्व परिक्षण गर्नुको लागि मोरङ जिल्ला सुन्दरहरैचा नगरपालिका वार्ड नं. ५ मा १० जना महिलाहरूलाई अर्न्तवार्ता तालिका सेट अनुसार तथ्याङ्क संकलन गरी बैधताको परीक्षण गरीएको छ। साथै अध्ययन कार्यलाई उद्देश्य पूर्ण बनाउन तथ्याङ्क संकलनका साधनलाई सुपरीवेक्षक लाई जाँच गराई सुपरीवेक्षकको सल्लाह र सुझाव अनुसार आवश्यक सुधार गरी साधनहरूको स्तर निर्धारण गरीएको छ।

३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया/विधि

यो अध्ययन सफल पार्नका लागि सर्वप्रथम त अध्ययन क्षेत्रको छनौट गर्ने काम गरिएको थियो। त्यसपछि क्याम्पसको तथ्याङ्क संकलनको अनुमति पत्र नगरपालिका सचिव लाई दिई नगरपालिका सचिव र गाउँ प्रतिनिधिहरू संग आवश्यक छलफल गरिएको छ र सम्बन्धित समुदायको स्थलगत भ्रमण गरी लक्षितसमूहसंग समय मिलाएर अर्न्तवार्ता तालिका अनुसार प्रश्नावली र अर्न्तवार्ताको माध्यमबाट तथ्याङ्क संकलन र आवश्यक जानकारी लिइएको छ।

३.६ तथ्याङ्कको विश्लेषण प्रक्रिया

यस अध्ययनमा प्राप्त भएको सुचना र तथ्याङ्कहरूलाई सरल र बुझ्न सकिने गरी सामान्य गणितीय नियम प्रयोग गरी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको थियो। त्यसैगरी प्राप्त जानकारीहरूलाई स्तम्भ चित्र र वृत्त चित्रका माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएको छ साथै तथ्याङ्कलाई व्याख्या गर्ने संक्षेपीकरण गर्ने र निष्कर्ष निकाली प्रतिवेदनमा प्रस्तुत गरी शोधपत्र तयार पारिएको छ।

अध्याय चार

नतिजाहरुको व्याख्या तथा विश्लेषण

यस अध्याय अन्तर्गत मोरङ जिल्ला सुन्दरहरैचा नगरपालिका वार्ड नं. ५ का मुसहर समुदायका दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग तथा असर सम्बन्धी अध्ययन गर्न उनिहरुको व्यक्तिगत, पारिवारिक, शैक्षिक तथा परिवार नियोजनका साधनहरुको ज्ञान, प्रयोगको अवस्था, प्रयोगमा देखिएका समस्याहरु, विभिन्न असरहरु, महिलाहरुको स्वास्थ्यमा देखिएका समस्या जस्ता विभिन्न पक्षहरुलाई समेटने गरी प्रश्नावली तयार पारी प्रत्यक्ष रुपमा भेटघाटबाट अर्न्तवार्ता लिईएको थियो । जसबाट प्राप्त नतिजा तथा जानकारीहरुलाई विस्तृत रुपमा व्याख्या तथा विश्लेषण साथै विभिन्न तालिका तथा चार्टहरुमा प्रस्तुतिकरण गरिएको छ ।

४.१ व्यक्तिगत तथा पारिवारिक बिबरण

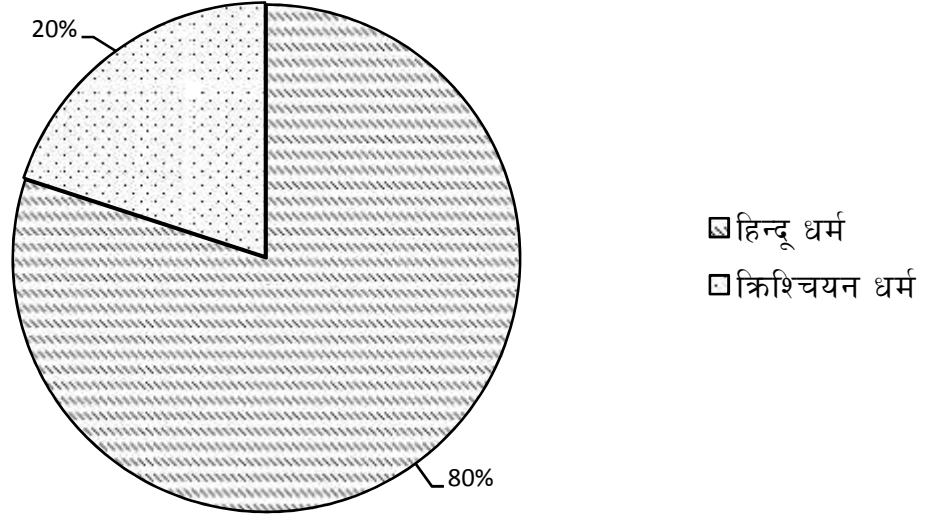
यस अन्तर्गत मुसहर जातीका दम्पतीहरुको धर्म, पारिवारिक बनोट, उमेर, शैक्षिक योग्यता, पेशा आदि सम्बन्धी अध्ययनबाट प्राप्त भएका बिबरणहरुलाई विभिन्न तालिका तथा चार्टहरुमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.१.१ अध्ययन क्षेत्रका दम्पतीहरुको जातीगत तथा धर्मगत विवरण

अध्ययन जनसङ्ख्याको रुपमा रहेका मोरङ जिल्ला सुन्दरहरैचा नगरपालिकाको वार्ड नं ५ का मुसहर समुदायका दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग तथा असर सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा मुसहर जातका दम्पतीहरुसँग अर्न्तकृया भएको थियो । अध्ययनका क्रममा मुसहर जातका दम्पतीहरु सँग मात्र अर्न्तकृया गरिएको र मुसहर जातका दम्पतीहरु पनि जात एउटै भएता पति विभिन्न किसिमका धर्महरु मान्ने वा अपनाएको पाइयो । यहाँ मुसहर जातका दम्पतीहरुको धर्मगत विवरणलाई तलको वृत्तचित्रमा प्रस्तुत गरीएको छ ।

चित्र नं. १

मुसहर दम्पतीहरुको धर्मगत विवरण

प्रस्तुत पाईचार्टमा देखाईको विवरणलाई विश्लेषण गर्दा मुसहर समुदायका १५० जना दम्पतीहरु मध्ये १२० जना ८० प्रतिशतले हिन्दू धर्म मान्ने गरेको पाईयो भने ३० जना २०% ले क्रिश्चियन धर्म मान्ने गरेको पाईयो ।

४.१.२ अध्ययन जनसंख्याको पारिवारिक बनोट

सुन्दरहरैचा नगरपालिकामा मुसहर समुदायका दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनको साधनहरुको प्रयोग तथा असर सम्बन्धमा गरिएको अध्ययनमा उनीहरुको पारिवारिक बनोटको बारेमा पनि जानकारी संकलन गरीएको थियो । जसमा अध्ययनबाट प्राप्त विवरणहरुलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरीएको छ ।

तालिका नं. १

अध्ययन जनसङ्ख्याको पारिवारिक बनोट

क्र.स.	बिवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	एकल परिवार	६०	४०%	
२	संयुक्त परिवार	९०	७०%	
	जम्मा	१५०	१००%	

प्रस्तुत तालिकालाई विश्लेषण गर्दा मुसहरजातका १५० जना दम्पतीहरु मध्ये ९० जना ६० प्रतिशत संयुक्त परिवारमा र ६० जना ४०% एकल परिवारमा बस्ने गरेको पाइयो ।

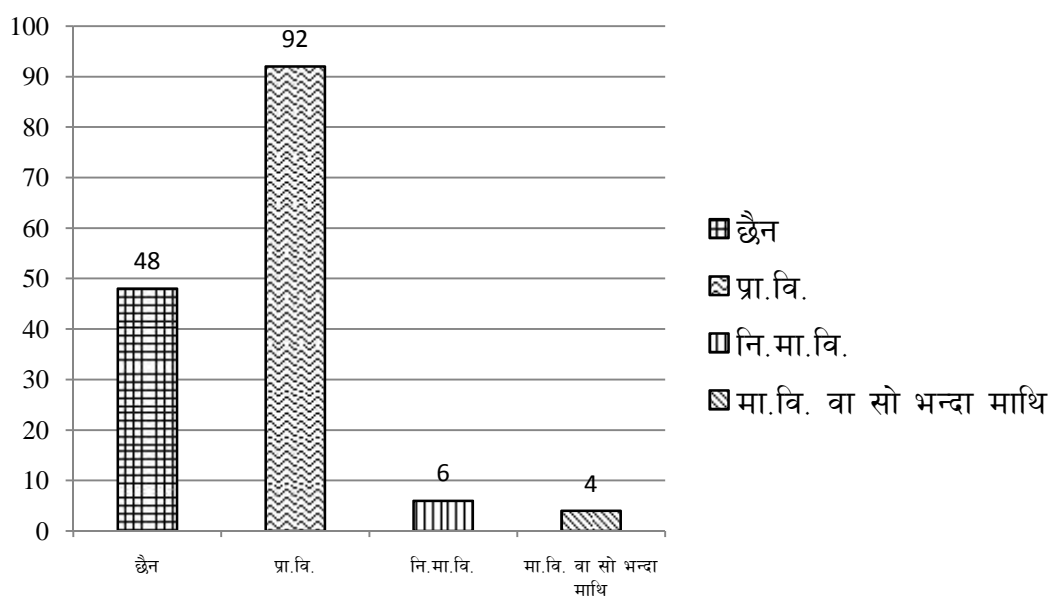
हाम्रो देशमा तिब्र जनसंख्या वृद्धि भएको कारणले प्रायजसो यस क्षेत्रमा संयुक्त परिवारमा बसोबास गर्ने परिपाटी देखिन्छ । मुख्यतया कृषि पेशामा संलग्न मानिसहरु संयुक्त परिवारमा बसोबास गरेको देखिन्छ भने व्यापार र नोकरी पेशामा संलग्न मानिसहरु एकल परिवारमा बसोबास गरेको पाईन्छ । बालबालिकाहरुले संयुक्त परिवारमा सामाजिक व्यवहारहरु छिट्टै सिक्दछनभने एकल परिवारमा बालबालिकाहरुको हेरचाह, शिक्षा र स्वास्थ्यको राम्रो सुविधा हुन्छ ।

४.१.३ मुसहर जातका महिलाहरुको शैक्षिक बिबरण

मोरङ जिल्ला सुन्दरहरैचा नगरपालिकाको वार्ड नं. ५ मा मुसहर समुदायका दम्पतीमा परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग तथा असर सम्बन्धमा गरिएको अध्ययनमा महिलाहरुको शैक्षिक अवस्था फरक फरक रहेको पाईयो । यस सम्बन्धमा अध्ययनबाट प्राप्त शैक्षिक बिबरणलाई प्रस्तुत बार चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. २

मुसहर जातका महिलाहरुको शैक्षिक बिबरण

प्रस्तुत तालिकालाई आधार मानी विश्लेषण गर्दा प्रा.वि. तहको शिक्षा प्राप्त गर्नेको सङ्ख्या बढिरहेको छ, अर्थात ९२ जना ६१.३३ प्रतिशत पाईयो । त्यसै गरी नि.मा.वि. तह सम्मको शिक्षा प्राप्त गर्नेको संख्या ६ जना ४% रहेको, मा.वि. वा सो भन्दा माथिको शिक्षा प्राप्त गर्नेको संख्या ४ जना २.६६ प्रतिशत रहेको र ४८ जना ३२ प्रतिशतले कुनै पनि तहको औपचारिक शिक्षा प्राप्त नगरेको पाईयो ।

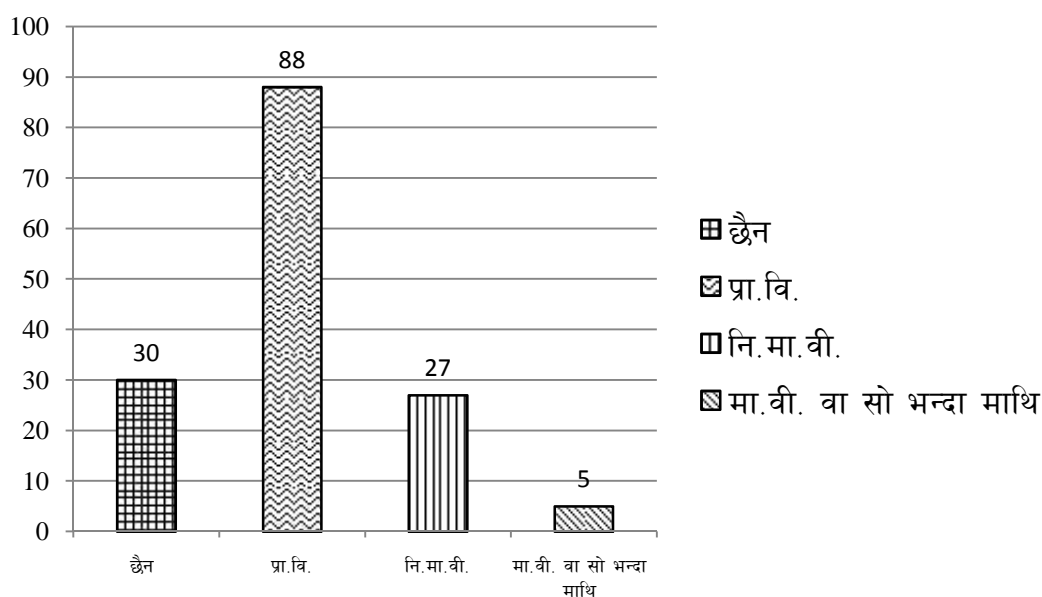
यसरी हेर्दा अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरु कम शिक्षित रहेको पाईयो महिलाहरुमा शिक्षाको कमी रहेकै कारण धेरै महिलाहरुले आफ्नो मुख्य पेशाको रूपमा मजदुरी र कृषि पेसा नै अँगालेको पाईयो महिलाहरुले उच्च शिक्षा हासिल नगरेकै कारण परिवार नियोजनका साधनहरुको बारेमा ज्ञानको कमी, खुलेर कुरा गर्न लाज मान्ने र साधन प्रयोग गर्न डराउने घरका हरेक क्रियाकलापमा निर्णय गर्न सहज स्थिति नरहेको पाईयो ।

४.१.४ मुसहर जातका दम्पतीहरुमा पुरुषहरुको शैक्षिक बिवरण

मोरङ जिल्ला सुन्दरहरैचा नगरपालिकाका मुसहर दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग तथा असर सम्बन्धमा गरिएको अध्ययनमा दम्पतीहरु मध्ये पुरुषको शैक्षिक अवस्था बारे जानकारीहरु संकलन गरिएको थियो यस सम्बन्धमा प्राप्त जानकारीहरुलाई तलको बार चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. ३

मुसहर जातका दम्पतीहरुमा पुरुषहरुको शैक्षिक बिवरण

प्रस्तुत तालिका लाई आधार मानी विश्लेषण गर्दा प्रा.वि. तहको शिक्षा हाशील गर्नेको संख्या बढि रहेको अर्थात ८८ जना ५८.६६ प्रतिशत पाईयो त्यसै गरी नि.मा.वी. तह सम्मको शिक्षा प्राप्त गर्नेको संख्या २७ जना १८ प्रतिशत रहेको, मा.वि. वा सो भन्दा माथिको शिक्षा हाशील गर्नेको संख्या ५ जना ३.३३ प्रतिशत रहेको र ३० जना २० प्रतिशत ले कुनै पनि तहको औपचारिक शिक्षा प्राप्त नगरेको पाईयो ।

महिलाहरुको तुलनामा केही मात्रामा पुरुषहरुले बढी शिक्षा हाशील गरेको पाईयो । प्रा.वि. तहको शिक्षा हासिल गर्नेको संख्या बढी रहेको र कुनै पनि तहको शिक्षा प्राप्त नगर्ने पुरुषहरु महिला भन्दा

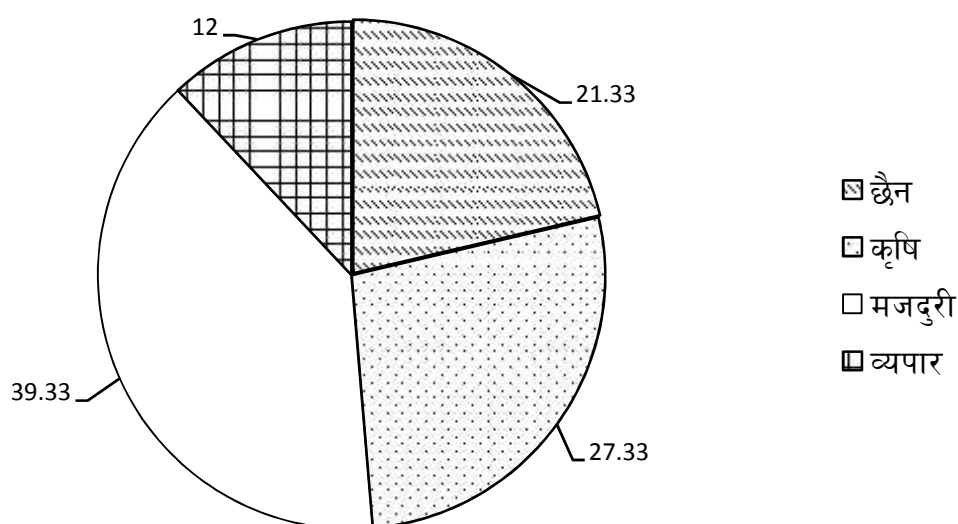
केहीमात्रामा कमै रहेता पनि आर्थिक अवस्था कमजोर भएकै कारणका साथै परिवार नियोजनका साधनहरूको भने उचित ज्ञान एवम जानकारी को अभावका कारण प्रयोगका सम्बन्धमा खासै फरक नपरेको पाईयो ।

४.१.५ अध्ययन क्षेत्रका दम्पतीहरूमध्ये महिलाहरूको पेशा सम्बन्धी विवरण

मोरङ जिल्ला सुन्दरहरैचा न.पा.का वार्ड नं. ५ को महिलाहरूले गर्ने पेशामा थुपै विभिन्नता रहेको पाईन्छ । तसर्थ अध्ययन जनसंख्याको रूपमा रहेका उक्त क्षेत्रका महिलाहरूको पेशामा पनि फरकपन रहेको पाईयो । खास गरी उनीहरूले मुख्य रूपमा मजदुरी पेशालाई अँगालेको पाइयो । यस सम्बन्धमा प्राप्त थप जानकारीहरू तलको पाईचार्टद्वारा स्पष्ट पारिएको छ ।

चित्र नं ४

अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरूको पेशा सम्बन्धी विवरण

प्रस्तुत तालिकालाई विश्लेषण गर्दा मजदुरी गर्ने वा मजदुरी पेशामा संलग्न हुने महिलाहरूको संख्या बढिरहेको अर्थात् ५९ जना ३९.३३ प्रतिशत त्यस्तै गरी सानोतिनो व्यापार गर्नेको संख्या १८ जना १२ प्रतिशत, कृषि पेशामा संलग्न महिलाहरूको संख्या ४१ जना २७.३३ प्रतिशत र कुनै पनि पेशा नगर्नेको संख्या ३२ जना २१.३३ रहेको पाईयो ।

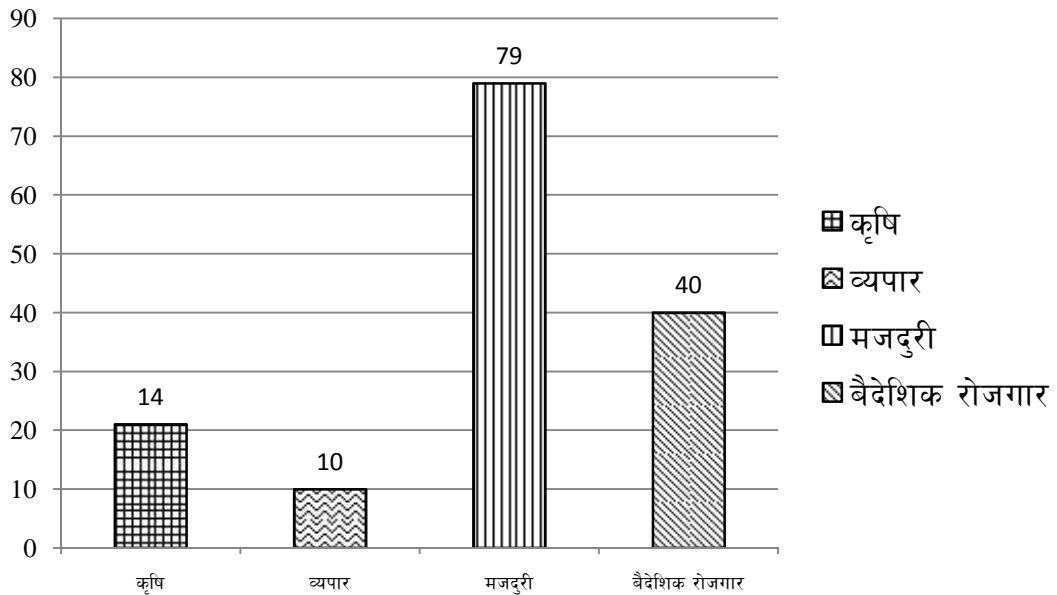
४.१.६ अध्ययन क्षेत्रका पुरुषहरूले गर्ने पेशा सम्बन्धी विवरण

अध्ययन जनसंख्याको रूपमा रहेको मुसहरजातका दम्पतीहरूमा परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग तथा असर सम्बन्धि अध्ययनको क्रममा पुरुषहरूले अगाँलेका अर्थात् गरेका पेशाहरू पनि फरक

फरक रहेको पाईको थियो । खासगरी उनीहरु संलग्न रहेका पेशाहरुमा कृषि, मजदुरी, बैदेशिक रोजगार र व्यापार रहेका थियो । यस सम्बन्धी थप जानकारीहरुलाई तलको बारचार्टद्वारा अझ प्रष्ट पारिएको छ ।

चित्र नं. ५

अध्ययन क्षेत्रका पुरुषहरुले गर्ने पेशा सम्बन्धी विवरण

माथि उल्लेखित तालिकाका आधारमा पुरुषहरु ले सबैभन्दा बढी मजदुरी गर्ने गरेको वा ७९ जना ५२.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो । त्यस्तै बैदेशिक रोजगारमा जाने पुरुषहरुको संख्या ४० जना २६.६६ प्रतिशत रहेको, व्यापारमा संलग्न १० जना ६.६६ प्रतिशत रहेको र कृषि पेशामा संलग्न हुनेको संख्या १४ जना ९.४ प्रतिशत रहेको पाईयो ।

४.१.७ मुसहर जातका महिलाहरुको विवाह भएको उमेर सम्बन्धी विवरण

सुन्दरहरैचा नगरपालिकाका अध्ययन जनसंख्याको रुपमा रहेको महिलाहरुको धेरैजसो १६-२० वर्षमा विवाह भएको पाईयो उक्त महिलाहरुको विवाह भएको उमेर सम्बन्धी अध्ययनबाट प्राप्त भएको थप विवरणहरुलाई तलको तालिकाबाट स्पष्ट पार्ने प्रयास गरिएको छ ।

तालिका नं. २

महिलाहरूको विवाह भएको उमेर सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	१३-१५ वर्ष	२५	१६.६६%	
२	१६-२०वर्ष	७१	४७.३३%	
३	२१-२५ वर्ष	३५	२३.३३%	
४	२५ भन्दा माथि	१९	१२.६६%	
	जम्मा	१५०	१००%	

प्रस्तुत तालिकालाई विश्लेषण गर्दा १६-२० वर्षको उमेरमा विवाह भएको मुसहर जातका महिलाहरूको संख्या सबैभन्दा बढि अर्थात ७१ जना ४७.३३ रहेको पाईयो त्यसै गरी १३-१५ वर्षको उमेरमा विवाह भएको महिलाहरूको संख्या २५ जना १६.६६ प्रतिशत, २१-२५ वर्षको उमेरमा विवाह भएको महिलाहरूको संख्या ३५ जना २३.३३ प्रतिशत रहेको पाईयो भने २५ वर्ष भन्दा माथि विवाह भएको महिलाहरूको संख्या १९ जना १२.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो । यसरी हेर्दा उक्त अध्ययन क्षेत्रमा कम उमेरमा विवाह हुनेको संख्या धेरै रहेको पाईएको छ । र छोरीहरूको कम उमेरमा विवाह भएकै कारण उचित शिक्षा हासिल गर्न नपाएको र सानै उमेरमा घर व्यवहार सम्हाल्नुपर्ने बाध्यता महिलाहरूको रहेको पाईयो ।

४.१.८ महिलाहरूको पहिलो बच्चा हुँदाको उमेर सम्बन्धी विवरण

सुन्दरहरैचा नगरपालिकाको अध्ययन क्षेत्रका मुसहर जातीका दम्पतीहरूमा परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग तथा असर सम्बन्धि गरिएको अध्ययनमा महिलाहरूको पहिलो बच्चा जन्मीदाको उमेरका सम्बन्धमा पनि जानकारी संकलन गरिएको थियो । यस सम्बन्धी उनीहरूबाट प्राप्त थप जानकारीहरूको प्रस्तुतिकरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ३

महिलाहरूको पहिलो बच्चा हुँदाको उमेर सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	१३ - १९ वर्ष	६८	४५.३३%	
२	२०-२४ वर्ष	४२	२८%	
३	२५-३० वर्ष	२८	१८.६६%	
४	३० भन्दा माथि	१२	८%	
	जम्मा	१५०	१००%	

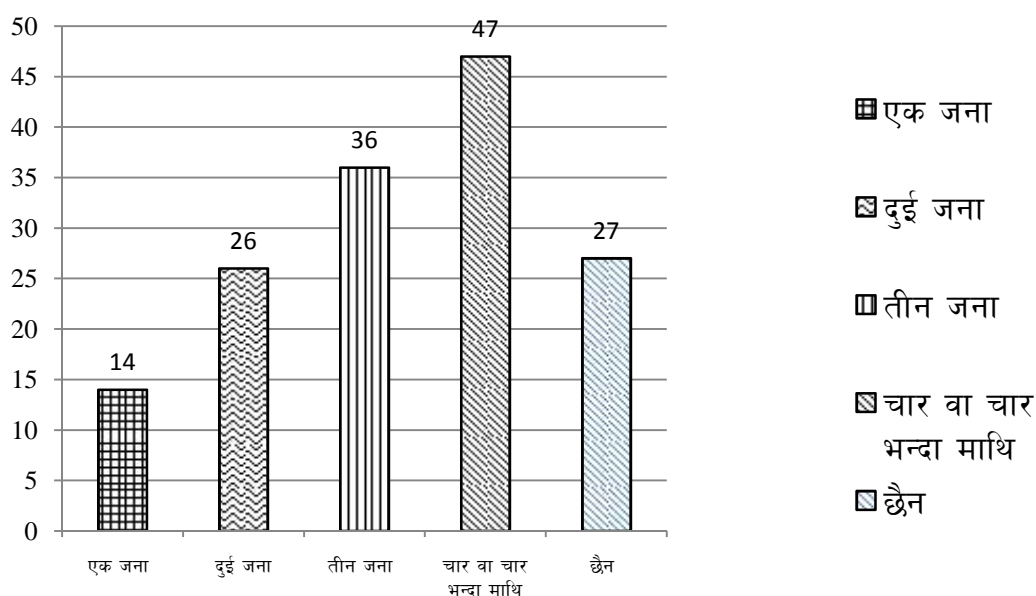
प्रस्तुत तालिकालाई विश्लेषण गर्दा १३-१९ वर्षको उमेरमा पहिलो बच्चा हुने महिलाहरूको संख्या ६८ जना ४५.३३ प्रतिशत रहेको पाइयो, त्यसैगरी २०-२४ वर्षको उमेरमा पहिलो बच्चा जन्माउने महिलाहरूको संख्या ४२ जना २८% पाइयो त्यस्तै २५-३० वर्षमा पहिलो बच्चा जन्माउने महिलाहरूको संख्या २८ जना १८.६६ प्रतिशत र ३० भन्दा माथीको उमेरमा पहिलो बच्चा जन्माउने महिलाहरूको संख्या १२ जना ८ प्रतिशत रहेको पाइयो । यसरी हेर्दा उक्त समुदायका धेरै महिलाहरूको सानो उमेर अर्थात कम उमेरमा पहिलो सन्तान जन्मीएको जसले गर्दा धेरै महिलामा कम उमेरमा आमा बनी विभिन्न समस्याहरू आईपरेको पाइयो र कम उमेरमा विवाह हुने भएकाले सन्तान जन्माउने उमेर पनि लामो भएकोले धेरै र वर्षैपिच्छे सन्तान जन्मिएको पाइयो ।

४.१.९ अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरूको तत्कालिन बालबालिकाको संख्या सम्बन्धी विवरण

अध्ययन जनसंख्याको रूपमा रहेका महिलाहरूले जन्माएका बच्चाहरू वा तत्कालिन बालबच्चाहरूको संख्या सम्बन्धी जानकारी लिदा उनीहरूबाट प्राप्त विवरणहरूलाई तलको बारचार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. ६

अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरूको तत्कालिन बालबालिकाको संख्या सम्बन्धी विवरण

प्रस्तुत तालिकालाई आधार मानी विश्लेषण गर्दा तत्कालिन अवस्थामा ४ जना वा ४ जना भन्दा बढी बालबच्चा हुने महिलाहरूको संख्या बढिरहेको वा ४७ जना ३१.३३ प्रतिशत रहेको पाइयो, त्यसै गरी १ जना बालबच्चा हुनेको संख्या १४ जना ९.३३ प्रतिशत रहेको पाइयो, त्यस्तै २ जना बाल बच्चा हुनेको संख्या २६ जना १७.३३ प्रतिशत रहेको, ३ जना बालबच्चा हुनेको संख्या ३६ जना २४ प्रतिशत रहेको र बालबच्चा नहुनेको संख्या २७ जना वा १८ प्रतिशत रहेको पाइएको थियो ।

यसरी हेर्दा उक्त समुदायमा धेरै संख्यामा छोराछोरी हुनेको संख्या बढिरहेको पाईयो । शिक्षाको अभाव, छोराको चाहना, छोराछोरीलाई पनि काममा संलग्न गराई आयआर्जन गर्ने कारणले नै छोरा छोरीको संख्या धेरै भएको पाईयो ।

४.२ अध्ययन क्षेत्रका दम्पतीहरुको परिवार नियोजन सम्बन्धीको बिबरण

यस अन्तर्गत सुन्दरहरैचा नगरपालिकाको वार्ड नं. ५ मा अध्ययन जनसंख्याको रुपमा रहेका मुसहर जातका दम्पतिहरुमा परिवार नियोजन सम्बन्धीको ज्ञान, परिवार नियोजनका साधनहरुको बारेमा ज्ञान, परिवार नियोजनका साधनहरुको बारेमा जानकारी पाएको स्थान, परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोगको स्थिती, पति वा पत्नी कसले प्रयोग गरेको, कुन कुन साधनहरु प्रयोग गरेको, परिवार नियोजनका साधनहरु सम्बन्धी खुलेर कुराकानी गर्ने वा नगर्ने, साधनहरु प्रयोग गर्ने स्थान, कुन विधि प्रयोग गरेको, परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्दाका फाईदाहरु यसका असरहरु, धेरै बच्चा जन्मनुका कारण, त्यसबाट महिलाको स्वास्थ्यमा परेका असरहरु तथा समस्याहरु सम्बन्धी प्राप्त जानकारीहरुलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२.१ परिवार नियोजन सम्बन्धी ज्ञानको स्थिती

सुन्दरहरैचा नगरपालिकाको वार्ड नं. ५ को मुसहर समुदायका दम्पतीहरुमा गरिएको अध्ययनमा परिवार नियोजन सम्बन्धी जानकारी छ वा छैन भनी सोधिएको प्रश्नमा उनीहरुबाट प्राप्त जानकारीहरुलाई तलको तालिकामा प्रष्ट पारिएको छ ।

तालिका नं. ४

परिवार नियोजन सम्बन्धी ज्ञानको स्थिती

क्र.स.	बिबरण	सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	ज्ञान हुने	६५	४३.३३%	
२	ज्ञान नहुने	८५	५६.६६%	
	जम्मा	१५०	१००%	

प्रस्तुत तालिकालाई विश्लेषण गर्दा परिवार नियोजन सम्बन्धी ज्ञान हुनेको संख्या ६५ जना ४३.३३ प्रतिशत र ज्ञान नहुनेको संख्या ८५ जना ५६.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो । यसरी परिवार नियोजनको बारेमा थाहा नहुनेको संख्या धेरै भएता पनि केही दम्पतिहरुमा भने यस सम्बन्धी जानकारी रहेको पाईयो ।

४.२.२ परिवार नियोजन केहो भन्ने सम्बन्धमा

अध्ययन क्षेत्रमा रहेका मुसहर जातका दम्पतीहरूलाई परिवार नियोजन के हो? भनी सोधिएको प्रश्नमा उनीहरूबाट प्राप्त जानकारीहरूलाई तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ५

परिवार नियोजन के हो भन्ने सम्बन्धमा

क्र.स.	बिबरण	सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	जन्मान्तर गर्ने विधि	४५	३०%	
२	इच्छित सन्तान जन्माउने तरिका	५७	३८%	
३	जनसंख्या वृद्धि कम गर्ने विधि	४८	३२%	
	जम्मा	१५०	१००%	

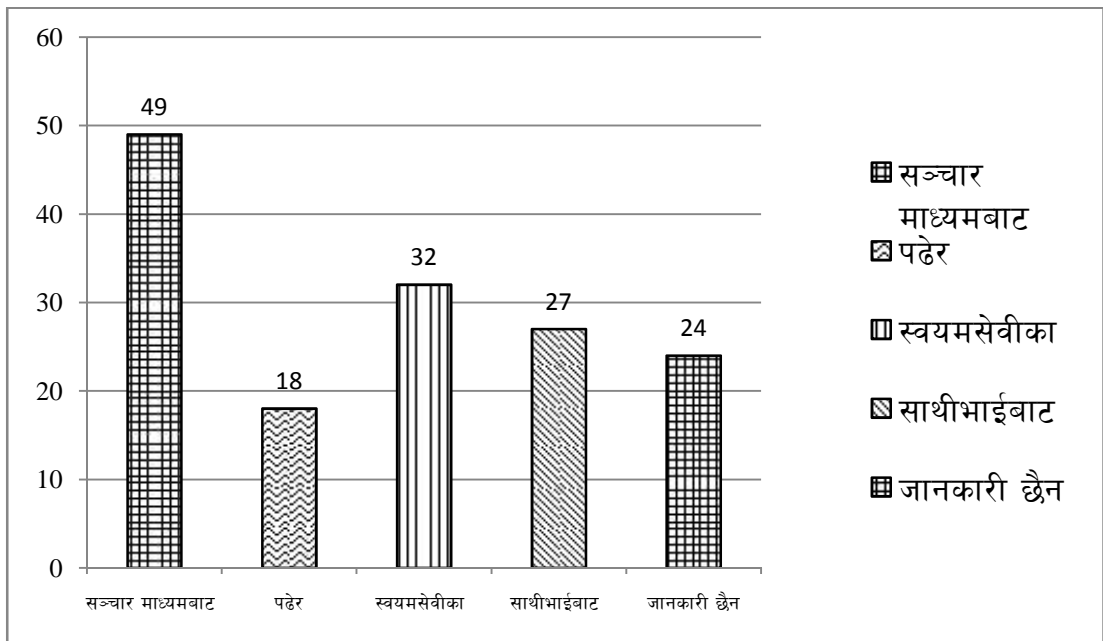
प्रस्तुत तालिकालाई विश्लेषण गर्दा परिवार नियोजन भनेको के हो भनी विभिन्न उत्तरहरूलाई आधार बनाई सोधिएको प्रश्नमा मुसहर जातका दम्पतीहरूले विभिन्न उत्तरहरू दिएका थिए । जसमा जन्मान्तर गर्ने विधि भन्नेमा ४५ जना ३० प्रतिशत रहेको पाईयो, इच्छित सन्तान जन्माउने तरिका भन्नेमा ५७ जना ३८ प्रतिशत रहेको र जनसंख्या वृद्धि कम गर्ने विधि भन्नेमा ४८ जना ३२ प्रतिशत रहेको पाईयो ।

४.२.३ परिवार नियोजनको साधनहरूको बारेमा जानकारी

परिवार नियोजनका साधनहरूको बारेमा जानकारी कहाँबाट पाउनुभयो? भनी गरिएको प्रश्नमा सुन्दरहरैचा न.पा. वार्ड नं. ५ का मुसहर समुदायका दम्पतीहरूबाट दिएको उत्तरलाई तलको बारचार्ट द्वारा प्रष्ट पारिएको छ ।

चित्र नं. ७

परिवार नियोजनका साधनका बारेमा जानकारी

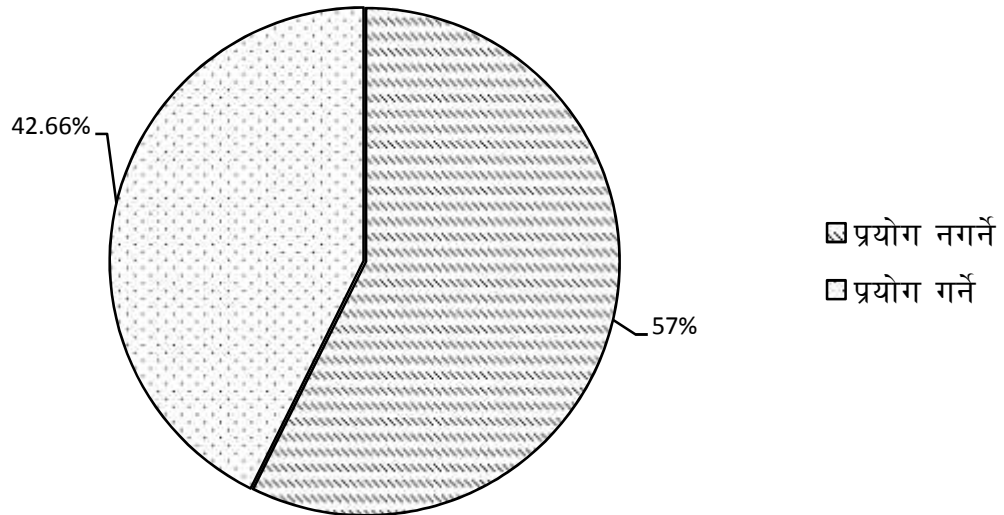
प्रस्तुत बारचार्टका आधारमा परिवार नियोजनका साधनहरूको बारेमा जानकारी पाएको माध्यमका आधारमा सञ्चार माध्यमबाट जानकारी पाउने ४९ जना ३२.६६ प्रतिशत रहेको पाइयो, पढेर वा पाठ्यपुस्तकबाट जानकारी पाउने १८ जना १२ प्रतिशत रहेको, स्वयमसेवीका मार्फत जानकारी पाउने ३२ जना २१.३३ प्रतिशत रहेको त्यसैगरी साथीभाई बाट जानकारी पाउने २७ जना १८ प्रतिशत रहेको र जानकारी नभएको २४ जना १६ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

४.२.४ परिवार नियोजनका साधनहरू प्रयोगको अवस्था

अध्ययन क्षेत्रमा रहेका मुसहर समुदायका दम्पतीहरूलाई परिवार नियोजनका साधनहरू प्रयोग गर्नुभएको छ वा छैन भनी सोधिएको प्रश्नमा सुन्दरहरैचा न.पा. वार्ड नं. ५ का दम्पतीहरूबाट आएको जानकारीलाई तल पाईचार्टमा उल्लेख गरिएको छ ।

चित्र नं. ८

परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोगको अवस्था

प्रस्तुत जानकारीलाई विश्लेषण गर्दा उक्त मुसहर समुदायका १५० दम्पतीहरुमध्ये परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग नगर्ने दम्पतीहरु ८६ जना वा ५७ प्रतिशत रहेको पाईयो भने साधनहरु प्रयोग गर्ने ६४ जना वा ४२.६६ रहेको पाईयो ।

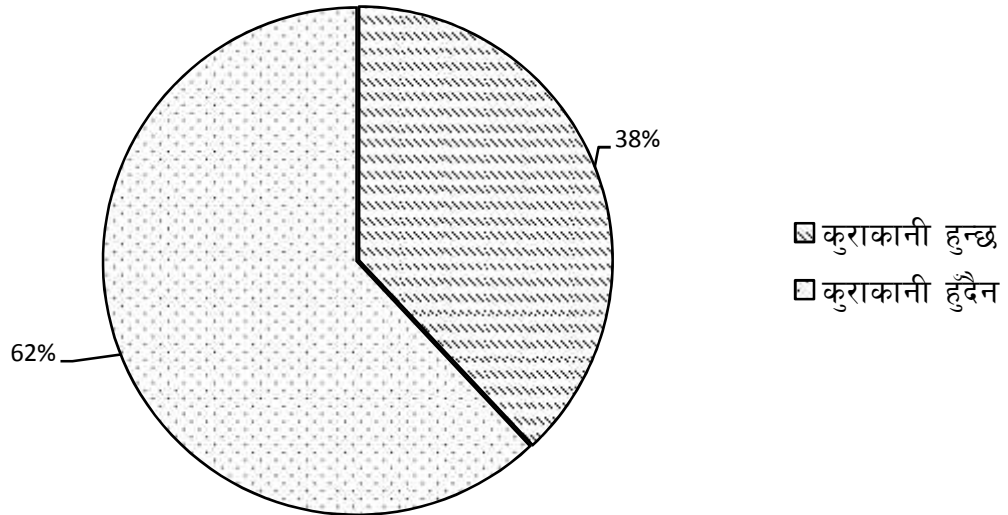
उक्त समुदायका दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग नगर्ने दम्पतीहरुको संख्या नै बढी रहेको पाईयो । परिवार नियोजनका साधनहरु सम्बन्धी ज्ञानको कमी स्वास्थ्यमा पार्ने विभिन्न असरहरुका डरका साथै कस्ता व्यक्तिले कुन समयमा कुन साधन प्रयोग गर्ने भन्ने जस्ता विभिन्न जानकारीहरुको अभावमा प्रयोगमा कमी रहेको पाईयो ।

४.२.५ परिवार नियोजनका विषयमा पति पत्नी बीच खुलेर कुराकानी हुने वा नहुने सम्बन्धी विवरण

सुन्दरहरैचा नगरपालिकाको वार्ड नं. ५ को मुसहर समुदायमा परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग तथा असर सम्बन्धमा गरिएको अध्ययनमा यस विषयमा पति पत्नीबीच खुलेर कुराकानी गर्नु हुन्छ भनी सोधिएको प्रश्नमा आएको जानकारी लाई तलको पाईचार्टमा प्रष्ट पारिएको छ ।

चित्र नं. ९

परिवार नियोजनका विषयमा पति पत्नी बीच हुने कुराकानी सम्बन्धी विवरण

प्रस्तुत जानकारीलाई विश्लेषण गर्दा परिवार नियोजनका विषयमा पतिपत्नीबीच खुलेर कुराकानी वा सल्लाह हुने ५७ जना ३८ प्रतिशत रहेको पाईयो भने सल्लाह वा खुलेर कुराकानी नहुने ९३ जना ६२ प्रतिशत रहेको पाईयो । यसरी परिवार नियोजनका विषयमा पति पत्नी बीच खुलेर कुराकानी नहुनेको संख्या धेरै रहेको पाईयो । विभिन्न धार्मिक कारण, लाजका कारण र पुरुषहरूकै अधिनमा महिलाहरू बस्नुपर्ने भएकाले पनि यस विषयमा पति सँग खुलेर कुरा गर्न डराउने गरेको पाईयो । त्यसैले उक्त समुदायका दम्पतीहरू बीच यस विषयमा खुलेर कुराकानी सल्लाह गर्नका लागि जनचेतनामुलक कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.२.६ परिवार नियोजनका साधनहरू प्रयोग गर्ने व्यक्ति सम्बन्धमा

अध्ययन क्षेत्रका दम्पतीहरूलाई परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्ने दम्पती मध्ये कसले त्यस्ता साधनहरू प्रयोग गर्नुभएको छ भनी सोधिएको प्रश्नमा आएको जानकारीलाई तल तालिकाद्वारा अझ प्रष्ट पारिएको छ ।

तालिका नं. ६

परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्ने व्यक्ति सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	पति	१४	९.३३%	
२	पत्नी	५०	३३.३३%	
३	प्रयोग नगर्ने	८६	५७%	
	जम्मा	१५०	१००%	

स्रोत :-

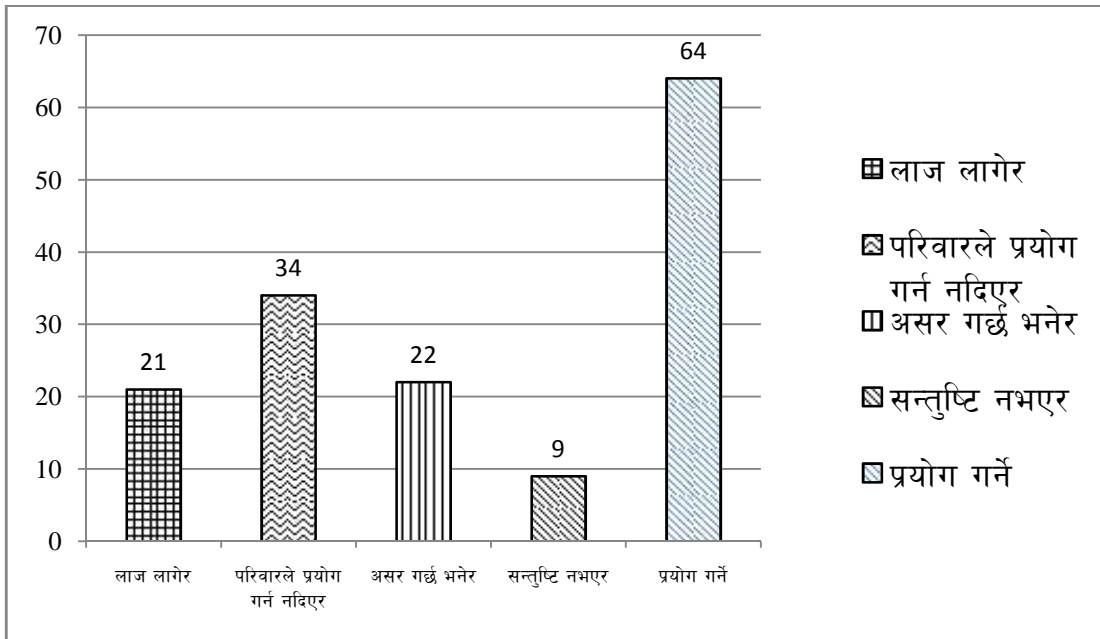
प्रस्तुत तालिकालाई विश्लेषण गर्दा परिवार नियोजनका साधनहरु पति वा पत्नी कसले प्रयोग गर्नुभएको छ भन्ने सम्बन्धमा पत्नीले नै बढी प्रयोग गरेको पाइएको थियो, जसमा पत्नीले साधन प्रयोग गर्ने ५० जना ३३.३३ प्रतिशत पाइयो भने पतिले १४ जना वा ९.३३ प्रतिशत ले मात्र साधनहरु प्रयोग गरेको पाइयो भने साधनहरु प्रयोग नगर्ने ८६ जना ५७ प्रतिशत रहेको पाइयो । यसरी हेर्दा पुरुषहरु परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्न भन्कट मान्न गरेको र महिलालाई नै प्रयोग गर्न लगाउने र प्रयोग नगर्ने दम्पतीहरुमा पुरुष आफू पनि प्रयोग नगर्ने र महिलालाई पनि प्रयोग गर्दा स्वास्थ्यमा असर परी कमजोर हुने र काम गर्न जान नसक्ने हुन्छ, भन्ने गलत सोचका कारण साधनहरुको प्रयोगमा कमी रहेको पाइयो ।

४.२.७ परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग नगर्नुका कारणहरु सम्बन्धमा

अध्ययन क्षेत्र सुन्दरहरैचा न.पा. वार्ड नं. ५ का मुसहर समुदायका दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग तथा असर सम्बन्धमा गरिएको अनुसन्धानमा त्यस्ता साधनहरु प्रयोग नगर्ने दम्पतीहरुलाई साधन प्रयोग नगर्नुका कारणहरु बारेमा सोधिएको प्रश्नमा उनीहरुबाट आएको जानकारीलाई तल बार चार्ट द्वारा प्रष्ट पारिएको छ ।

चित्र नं. १०

परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग नगर्नुका कारणहरु

प्रस्तुत बारचार्टलाई विश्लेषण गर्दा अध्ययन क्षेत्रका दम्पतीहरुले परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग नगर्नुका विभिन्न कारणहरुमध्ये लाज लागेर प्रयोग नगर्नेमा २१ जना १४ प्रतिशत, परिवारले प्रयोग गर्न नदिएरमा ३४ जना २२.६६प्रतिशत, असर गच्छ भनी डरलागेर प्रयोग नगर्नेमा २२ जना १४.६६ प्रतिशत, सन्तुष्टि नभएर प्रयोग नगर्नेमा ९ जना वा ६ प्रतिशत रहेको पाईयो भने अन्य ६४ जना ४२.६६ प्रतिशतले भने परिवार नियोजनका विभिन्न साधनहरुको प्रयोग गरेको पाईयो ।

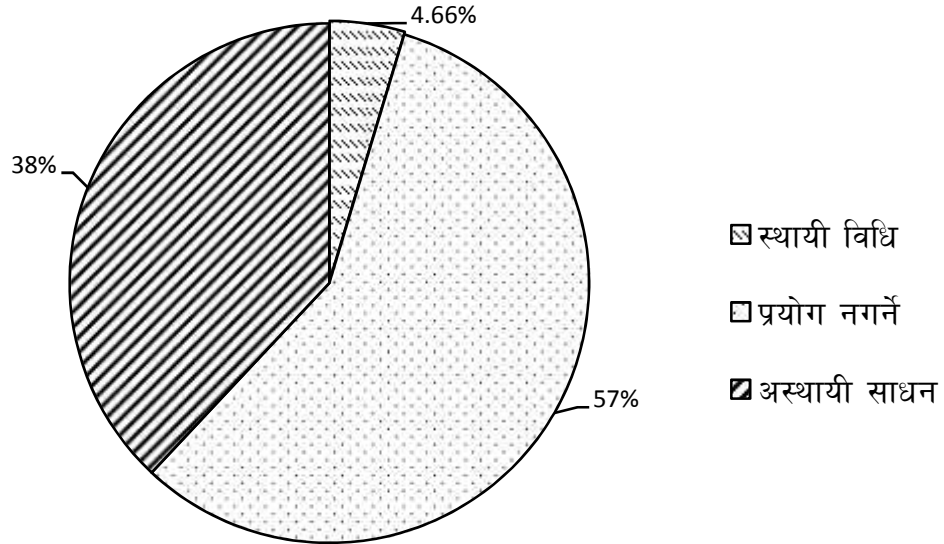
उक्त समुदायमा अभैपनि परिवार नियोजनका साधनहरुको बारेमा सही जानकारी नभएकै कारण त्यस्ता साधनहरु प्रयोग नगर्नेको संख्या बढी नै रहेको पाईयो । अभै पनि यस्ता विषयमा लाज मान्ने खुलेर कुराकानी नभएको, साधनहरुले धेरै नै असर गच्छ भन्ने किसिमको डर रहेको कारण धेरै सन्तान जन्माउन बाध्य रहेको पाईयो ।

४.२.८ परिवार नियोजनका साधनहरु मध्ये प्रयोग गरेका साधनहरु वा विधि सम्बन्धमा

अध्ययन क्षेत्रका दम्पतीहरु मध्ये परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्ने दम्पतीहरु अर्थात ६४ जना ४२.६६ प्रतिशत दम्पतीहरुलाई कुन विधि प्रयोग गर्नुभएको छ भनी सोधिएको प्रश्नमा आएको जानकारीलाई तलको पाईचार्टमा प्रष्ट पारिएको छ ।

चित्र नं. ११

परिवार नियोजनका साधनहरु मध्ये प्रयोग गरेका साधनहरु वा विधि सम्बन्धमा

प्रस्तुत पाईचार्टमा देखाईएको जानकारीलाई विश्लेषण गर्दा परिवार नियोजनका साधनहरु वा विधिमध्ये स्थायी विधि प्रयोग गरेका ७ जना ४.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो भने अस्थायी साधनहरु प्रयोग गर्ने दम्पतिहरु ५७ जना ३८ प्रतिशत रहेको पाईयो र कुनै पनि विधि प्रयोग नगरेका दम्पतिहरु ८६ जना ५७ प्रतिशत रहेको पाईयो ।

४.२.९ परिवार नियोजनका अस्थायी साधनहरु मध्ये प्रयोग गरेको साधनहरुको बिबरण

सुन्दरहरैचा न.पा. वार्ड नं. ५ का दम्पतीहरुले परिवार नियोजनका अस्थायी साधनहरु मध्ये कुन साधनको प्रयोग गर्नुभएको छ भनी सोधिएको प्रश्नमा उनीहरुबाट आएको जानकारीलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ७

परिवार नियोजनका अस्थायी साधनहरु मध्ये प्रयोग गरेका साधनहरुको बिबरण

क्र.स.	बिबरण	सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	पिल्स चक्की	११	७.३३%	
२	डिपो सुई	२०	१३.३३%	
३	इम्प्लान्ट	८	५.३३%	
४	कपटी	५	३.३३%	
५	कण्डम	१३	८.६६%	
६	कुनै पनि साधन प्रयोग नगर्ने	८६	५७.३३%	
७	स्थायी विधि	७	४.६६%	
	जम्मा	१५०	१००%	

प्रस्तुत तालिकालाई विश्लेषण गर्दा परिवार नियोजनका अस्थायी साधनहरु प्रयोग गर्ने ५७ जना ३८ प्रतिशत दम्पतीहरु मध्ये पिल्स प्रयोग गर्ने ११ जना ७.३३ प्रतिशत, डिपो सुई प्रयोग गर्ने २० जना १३.३३ प्रतिशत, इम्प्लान्ट प्रयोग गर्ने ८ जना ५.३३ प्रतिशत, कपटी प्रयोग गर्ने ५ जना ३.३३ प्रतिशत, कण्डम प्रयोग गर्ने पुरुष १३ जना ८.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो । अस्थायी साधनहरु मध्ये डिपो सुई सबैभन्दा धेरै महिलाहरुले प्रयोग गर्ने गरेको पाईयो ।

४.२.१०. परिवार नियोजनका स्थायी विधिहरु प्रयोग गरेको बिबरण

अध्ययन क्षेत्रका मुसहर दम्पतीहरुले प्रयोग गरेका परिवार नियोजनका साधनहरुमध्ये स्थायी विधि प्रयोग गर्ने जम्मा ७ जना दम्पतीहरुलाई कुन विधि प्रयोग गर्नु भएको छ वा कुन स्थायी बन्ध्याकरण गर्नु भएको हो? भनी सोधिएको प्रश्नमा आएको जानकारीलाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ८

परिवार नियोजनका साधनहरु मध्ये स्थायी विधिहरु प्रयोग गर्नेको बिबरण

क्र.स.	बिबरण	सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	भ्याक्सेटोमी	१	०.६६%	
२	मिनील्याप	४	२.६६%	
३	ल्यापरोस्कोपी	२	१.३३%	
४	अस्थायी साधनहरु	५७	३८%	
५	साधन प्रयोग नगर्ने	८६	५७.३३%	
	जम्मा	१५०	१००%	

प्रस्तुत तालिकालाई विश्लेषण गर्दा परिवार नियोजनका स्थायी बन्ध्याकरण गराउने दम्पतीहरू मध्ये भ्याक्सेटोमी गर्ने पुरुष १ जना मात्र ०.६६ प्रतिशत पाईएको र महिलाहरूमा मिनील्याप गर्ने ४ जना २.६६ प्रतिशत र ल्यापरोस्कोपी गराउने महिला २ जना १.३३ प्रतिशत रहेको पाईयो ।

उक्त समुदायका दम्पतीहरूले धेरै छोराछोरी जन्माउने भएकोले कसैले पनि स्थायी बन्ध्याकरण नगराएको पाईयो । विशेषगरी पुरुषहरूमा स्थायी बन्ध्याकरण गराउँदा आफू कमजोर भईन्छ भन्ने गलत धारणा भएका कारण स्थायी बन्ध्याकरण गराउने दम्पतीहरूमा पनि महिलाकै संख्या बढी रहेको पाईयो ।

४.२.११ परिवार नियोजनका साधनहरू प्रयोग गर्न जाने स्थानको बिबरण

अध्ययन क्षेत्रका दम्पतीहरू मध्ये परिवार नियोजनका साधनहरू प्रयोग गर्ने दम्पतीहरूलाई विभिन्न साधनहरू प्रयोग गर्न कहाँ जानुहुन्छ वा कहाँ बाट साधनहरू ल्याउनुहुन्छ भनी सोधिएको प्रश्नमा उनीहरूबाट आएको जानकारीलाई तल तालिकाद्वारा प्रष्ट पार्न सकिन्छ ।

तालिका नं. ९

परिवार नियोजनका साधनहरू प्रयोग गर्न जाने स्थानको बिबरण

क्र.स.	बिबरण	सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	स्वास्थ्य चौकी	२५	१६.६६%	
२	औषधि पसल	१०	६.६६%	
३	अस्पताल	११	७.३३%	
४	स्वयम्सेवीका	१८	१२%	
५	प्रयोग नगर्ने दम्पती	८६	५७.३३%	
	जम्मा	१५०	१००%	

प्रस्तुत तालिकालाई विश्लेषण गर्दा परिवार नियोजनका साधनहरू प्रयोग गर्ने जाने स्थानहरू मध्ये स्वास्थ्य चौकीमा जाने सबैभन्दा बढी २५ जना १६.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो । त्यसैगरी औषधि पसलमा जाने १० जना ६.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो । त्यस्तै अस्पताल जाने ११ जना ७.३३ प्रतिशत रहेको पाईयो भने स्वयम्सेवीका मार्फतबाट ल्याउने मा १८ जना १२ प्रतिशत रहेको पाईयो ।

यसरी उक्त मुसहर जातीका दम्पतीहरूलाई परिवार नियोजनका साधनहरू प्रयोग गर्न समुदायमा रहेकै स्वास्थ्य चौकीमा जाने संख्या बढाउनुका लागि स्वास्थ्य चौकीमा कार्यरत स्वास्थ्यकर्मी द्वारा पनि बेलाबेलामा परिवार नियोजनका साधनहरू सम्बन्धी कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । जसले गर्दा स्वास्थ्य चौकीमा जाने मानिसको संख्यामा अभ्र वृद्धि हुने थियो ।

४.२.१२ परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्दा देखा परेका असरहरु सम्बन्धी विवरण

सुन्दरहरैचा न.पा. वार्ड नं. ५ का मुसहर जातका दम्पतीहरुमध्ये परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्ने दम्पतीहरुमा ती साधनहरु प्रयोग गर्दा कस्ता असरहरु देखा परेका छन भनी सोधिएको प्रश्नमा उनीहरुबाट आएको जानकारीलाई तल तालिकाद्वारा प्रष्ट पारिएको छ ।

तालिका नं. १०

परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोगमा देखा परेका असरहरु सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	पेट दुख्ने	१४	९.३३%	
२	टाउको दुख्ने	९	६%	
३	महिनावारी गडबडी हुने	१९	१२.६६%	
४	वाकवाकी लाग्ने	१६	१०.६६%	
५	केही पनि नहुने	६	४%	
६	प्रयोग नगर्ने	८६	५७.३३%	
	जम्मा	१५०	१००%	

प्रस्तुत तालिकालाई विश्लेषण गर्दा परिवार नियोजनका अस्थायी साधनहरु प्रयोग गर्दा देखिने सामान्य असरहरु मध्ये पेट दुख्ने भन्ने मा १४ जना ९.३३ प्रतिशत, टाउको दुख्ने भन्नेमा ९ जना ६ प्रतिशत, महिनावारी गडबडी हुने भन्नेमा १९, जना १२.६६ प्रतिशत, वाकवाकी लाग्ने भन्नेमा १६ जना १०.६६ प्रतिशत, र केही पनि नहुनेमा ६ जना ४ प्रतिशत रहेको पाइयो । उक्त समुदायका दम्पतीहरुले परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोगको क्रममा धेरै ठूलो असर कसैलाई पनि देखा नपरेको सामान्य असरहरु मात्र देखा परेको पाइएको थियो ।

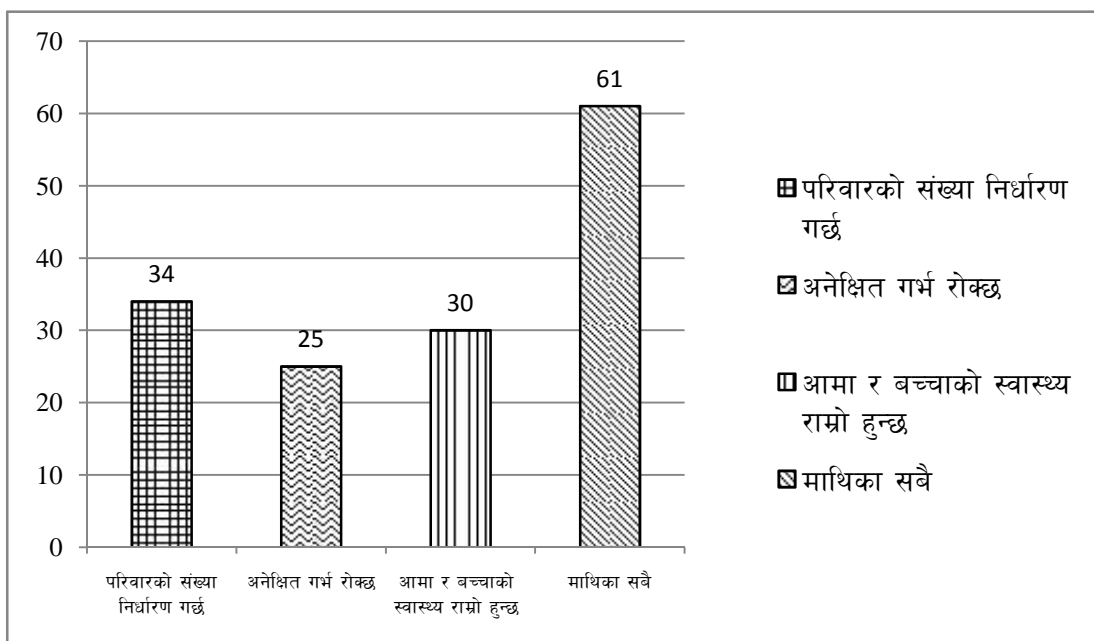
यसरी धेरै सन्तान जन्माएर स्वास्थ्यमा हुन सक्ने विभिन्न समस्याहरु भन्दा साधनहरुको प्रयोग पछि देखिने सामान्य असरले व्यक्तिको स्वास्थ्यमा खासै असर नपर्ने हुँदा साधनहरुको प्रयोगमा बढी जोड दिनु नै उत्तम मानिन्छ । तर त्यस्ता असरहरु एकदमै बढी मात्रामा देखा परेर आफुलाई एकदमै समस्या भएमा भने जुन साधनले असर गरेको हो । त्यस्ता साधनहरु छोडि अर्को आफुलाई उपयोगी हुने साधन प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ ।

४.२.१३ परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोगबाट हुने फाईदाहरु सम्बन्धी विवरण

अध्ययन क्षेत्रका मुसहर जातका दम्पतीहरुलाई परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोगले के के फाईदाहरु गर्दछ भनी सोधिएको प्रश्नमा उनीहरुबाट आएको जानकारीलाई तलको बारचार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. १२

परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग बाट हुने फाईदाहरू सम्बन्धी विवरण

प्रस्तुत तालिकालाई विश्लेषण गर्दा परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोगबाट हुन सक्ने फाईदाहरूमा परिवारको संख्या निर्धारण गर्छ भन्नेमा ३४ जना २२.६६ प्रतिशत, अनेक्षित गर्भ रोक्छ भन्नेमा २५ जना १६.६६ प्रतिशत, आमा र बच्चाको स्वास्थ्य राम्रो हुन्छ भन्नेमा ३० जना २० प्रतिशत र सबै भन्नेमा ६१ जना ४०.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो ।

४.२.१४ परिवार नियोजनको अस्थायी साधन पिल्स प्रयोग गर्ने समय सम्बन्धमा

अध्ययन क्षेत्रका मुसहर जातिका दम्पतीहरूमा परिवार नियोजनका साधनहरू मध्येको पिल्स चक्की महिनावारी भएको कति दिन देखि खाने गर्नुपर्दछ भनी सोधिएको प्रश्नमा उनीहरूबाट आएको जानकारीलाई तल तालिकाद्वारा प्रष्ट पार्न सकिन्छ ।

तालिका नं. ११

परिवार नियोजनको अस्थायी साधन पिल्स प्रयोग गर्ने समय सम्बन्धमा

क्र.स.	बिवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	५ दिन	२२	१४.६६%	
२	६ दिन	३७	२४.६६%	
३	७ दिन	३९	२६%	
४	थाहा छैन	५२	३४.६६%	
	जम्मा	१५०	१००%	

प्रस्तुत तालिकालाई विश्लेषण गर्दा परिवार नियोजनको अस्थायी साधन पिल्स वा खाने चक्की महिनावारी भएको कतिदिनबाट खानुपर्छ भनी सोधिएको प्रश्नमा सबैभन्दा बढी थाहा नहुने ५२ जना ३४.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो, त्यसैगरी सही समय ५ दिनभित्र खाने भन्नेमा २२ जना १४.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो । ६ दिन भन्नेमा ३७ जना २४.६६ प्रतिशत र ७ दिन भन्नेमा ३९ जना २६ प्रतिशत रहेको पाईयो ।

४.२.१५ परिवार नियोजनको अस्थायी साधन पिल्स प्रयोग गर्ने नहुने महिलाहरूको ज्ञान सम्बन्धी विवरण

सुन्दरहरैचा न.पा. वार्ड नं. ५ का मुसहर जातका दम्पतीहरूमा परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग तथा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा कस्ता किसिमका समस्या भएका महिलाहरूले खाने चक्की पिल्स प्रयोग गर्न मिल्दैन भनी सोधिएको प्रश्नमा आएको जानकारीलाई तलको तालिकाद्वारा प्रष्ट पार्न सकिन्छ ।

तालिका नं. १२

परिवार नियोजनको अस्थायी साधन पिल्स प्रयोग गर्न नहुने महिलाहरूको ज्ञान सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	रक्तअल्पता भएकी महिला	५३	३५.३३%	
२	महिनावारी हुँदा धेरै पेट दुख्ने महिला	४४	२९.३३%	
३	दुध चुसाउंदै गरेकी महिला	२१	१४%	
४	थाहा छैन	३२	२१.३३%	
	जम्मा	१५०	१००%	

प्रस्तुत तालिकालाई विश्लेषण गर्दा परिवार नियोजनको अस्थायी साधन पिल्स र खाने चक्की खान नहुने महिलाहरू वा कस्ता समस्या भएकाले खान मिल्दैन भन्ने सम्बन्धमा सही ज्ञान भएको वा दुध चुसाउंदै गरेकी महिला भन्नेमा २१ जना १४ प्रतिशत रहेको, रक्तअल्पता भएकी महिला भन्नेमा ५३ जना ३५.३३ प्रतिशत महिनावारी हुँदा धेरै पेट दुख्ने महिला भन्नेमा ४४ जना २९.३३ प्रतिशत र थाहा छैन भन्नेमा ३२ जना २१.३३ प्रतिशत रहेको पाईयो ।

उक्त समुदायमा अझै पनि खाने चक्की पिल्स कस्ता महिलाले खान मिल्दछ भन्ने कुराको ज्ञान थोरैलाई मात्र रहेको पाईयो । खाने चक्की पिल्स औषधि हो यसले जसलाई पनि असर गर्छ भन्ने गलत सोच भएका कारण त्यस्ता साधनहरू प्रयोग गर्न डराएको पाइएको थियो ।

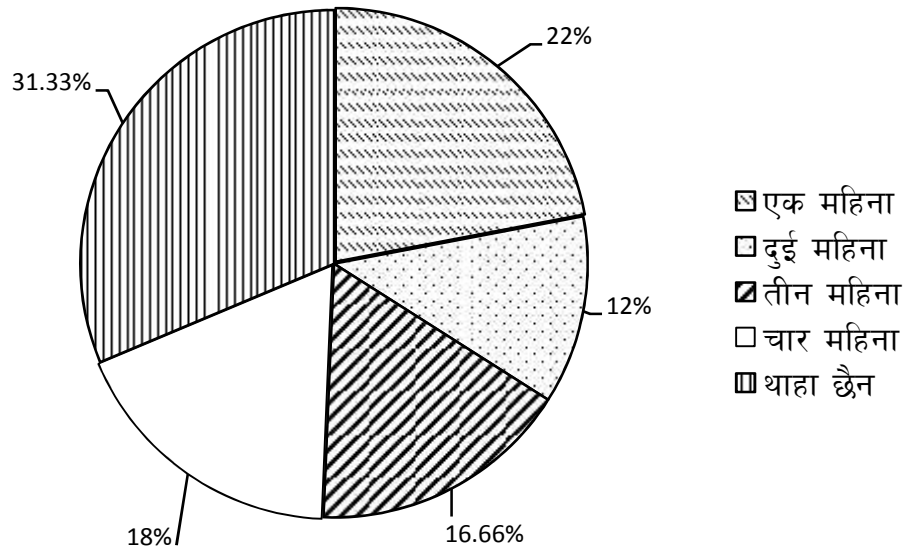
४.२.१६ अस्थायी साधन तीनमहिने सुई (डिपो) प्रयोग गर्ने सही समय सम्बन्धी

अध्ययन क्षेत्रका मुसहर दम्पतीहरू मध्ये महिलाहरूलाई परिवार नियोजनका अस्थायी साधनहरूमध्येको तीनमहिने सुई (डिपो) कति महिनाको अन्तरालमा प्रयोग गर्नुपर्छ वा यसले कति

महिनासम्म गर्भधारण हुनबाट रोक्दछ भनी सोधिएको प्रश्नमा आएको जानकारीलाई तलको पाईचार्ट द्वारा प्रष्ट पार्न सकिन्छ ।

चित्र नं. १३

अस्थायी साधन तिनमहिने सुई (डिपो) प्रयोग गर्ने सही समय सम्बन्धी बिबरण

प्रस्तुत पाईचार्टमा उल्लेख गरिएको जानकारीलाई विश्लेषण गर्दा परिवार नियोजनको अस्थायी साधन प्रयोग गर्ने उचित समय वा कति महिना सम्म गर्भनिरोधको काम गर्दछ भन्ने प्रश्नमा सही उत्तर दिने वा सही ज्ञान भएको २५ जना १६.६६ प्रतिशत, १ महिना भन्नेमा ३३ जना २२ प्रतिशत, २ महिना भन्नेमा १८ जना १२ प्रतिशत ४ महिना भन्नेमा २७ जना १८ प्रतिशत र थाहा छैन भन्नेमा ४७ जना ३१.३३ प्रतिशत रहेको पाईयो ।

४.२.१७ परिवार नियोजनको अस्थायी साधन तीनमहिने सुई प्रयोग गर्न नहुने महिलाहरुको ज्ञान सम्बन्धी बिबरण

अध्ययन क्षेत्र सुन्दरहरैचा न.पा. वार्ड नं. ५ का मुसहर समुदायका दम्पतीहरुमा गरिएको अध्ययनको क्रममा तीनमहिने सुई (डिपो) कस्ता महिलाले प्रयोग गर्न मिल्दैन भनी सोधिएको प्रश्नमा आएको जानकारीलाई तलको तालिकाद्वारा अझ प्रष्ट पार्न सकिन्छ ।

तालिका नं. १३

तीनमहिने सुई प्रयोग गर्न नहुने अवस्था सम्बन्धी ज्ञानको विवरण

क्र.स.	विवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	दुध चुसाउँदै गरेकी	१६	१०.६६%	
२	३५ वर्ष उमेर कटेकी महिला	४९	३२.६६%	
३	चुरोट धेरै खाने महिला	३३	२२%	
४	उच्च रक्तचाप भएकी महिला	५२	३४.६६%	
	जम्मा	१५०	१००%	

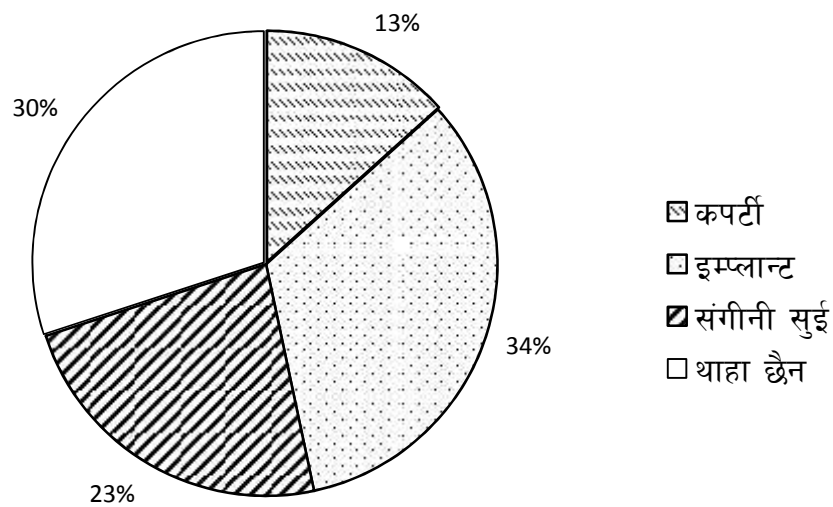
माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा तीन महिने सुई कस्ता महिलाले प्रयोग गर्न हुँदैन भन्ने प्रश्नमा उच्च रक्तचाप भएकी महिला भन्नेमा ५२ जना ३४.६६ प्रतिशत, चुरोट धेरै खाने महिला भन्नेमा ३३ जना २२ प्रतिशत, ३५ वर्ष उमेर कटेकी महिला भन्नेमा ४९ जना ३२.६६ प्रतिशत र दुध चुसाउँदै गरेकी महिला भन्नेमा १६ जना १०.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो ।

४.२.१८. लामो समय सम्म गर्भधारण हुन रोक्ने सही अस्थायी साधनको ज्ञान सम्बन्धी

अध्ययन क्षेत्रका मुसहर समुदायका दम्पतीहरूलाई परिवार नियोजनको अस्थायी साधनहरू मध्ये कुन चाँही अस्थायी साधनले धेरैबर्ष वा लामो समय सम्म गर्भधारण रोक्ने गर्दछ, भनी सोधिएको प्रश्नमा उनीहरूबाट आएको जानकारीलाई तलको पाईचार्ट द्वारा अझ प्रष्ट पार्न सकिन्छ ।

चित्र नं. १४

लामो समयसम्म गर्भधारण रोक्ने सही अस्थायी साधनको ज्ञान सम्बन्धी विवरण

प्रस्तुत पाईचार्टमा उल्लेख गरिएको जानकारीलाई विश्लेषण गर्दा लामो समयसम्म गर्भधारण हुनबाट रोक्ने अस्थायी साधन इम्प्लान्ट हो भन्ने ५० जना ३४ प्रतिशत, संगीनी सुई भन्नेमा ३५ जना २३ प्रतिशत, थाहा छैन भन्नेमा ४५ जना ३० प्रतिशत रहेको पाईयो भने कपटी हो भन्ने वा सही ज्ञान भएको २० जना १३ प्रतिशत रहेको पाईयो ।

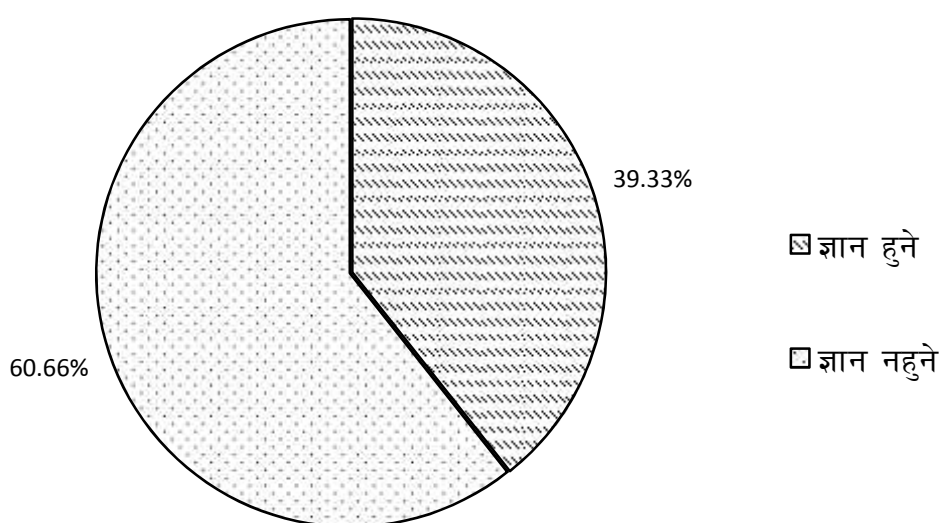
यसरी उक्त समुदायका दम्पतीहरूले परिवार नियोजनको अस्थायी साधनहरूले पनि लामो समय सम्म गर्भ रोक्दछ भन्ने कुराको जानकारी नभएर धेरै सन्तान जन्माउनु का साथै गर्भपतन गराउने गरेको पाईयो त्यसैगरी अन्य साधनहरू प्रयोग गरेको पाईयो ।

४.२.१९ महिला कण्डमको ज्ञान सम्बन्धी

अध्ययन क्षेत्रका दम्पतीहरूलाई परिवार नियोजनको अस्थायी साधनहरू मध्ये महिला कण्डमको बारेमा जानकारी छ भनी सोधिएको प्रश्नमा आएको जानकारीलाई तलको पाईचार्टद्वारा अझ प्रष्ट पार्न सकिन्छ ।

चित्र नं. १५

महिला कण्डमको ज्ञान सम्बन्धी विवरण

प्रस्तुत पाईचार्टमा भएको जानकारीलाई विश्लेषण गर्दा महिला कण्डमको बारेमा जानकारी हुने ५९ जना ३९.३३ प्रतिशत र जानकारी नहुने ९१ जना ६०.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो । यसरी सञ्चार माध्यमबाट महिला कण्डमको बारेमा केहीलाई थाहा भएतापनी कहिल्यै प्रयोग नगरेको पाईयो ।

४.२.२० परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्नुका कारणहरु सम्बन्धी विवरण

अध्ययन क्षेत्रका दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्ने दम्पतीहरु किन ती साधनहरु प्रयोग गर्नुभएको भनी सोधिएको प्रश्नमा उनीहरुले दिएको जानकारीलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरीएको छ ।

तालिका नं. १४

परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्नुका कारणहरु सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	बिवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	परिवारको आकार घटाउन	१४	९.३३%	
२	जन्मान्तर बढाउन	१९	१२.६६%	
३	व्यक्तिगत स्वास्थ्य सुधार्न	२२	१४.६६%	
४	इच्छाएको सन्तान जन्माउन	९	६%	
५	प्रयोग नगर्ने	८६	५७.३३%	
	जम्मा	१५०	१००%	

प्रस्तुत तालिकालाई विश्लेषण गर्दा परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्नुका कारणहरुमा परिवारको आकार सानो बनाउन भन्नेमा १४ जना ९.३३ प्रतिशत, जन्मान्तर बढाउन भन्नेमा २२ जना १४.६६ प्रतिशत पाईयो र इच्छाएको सन्तान जन्माउन भन्नेमा ९ जना ६ प्रतिशत रहेको पाईयो । यो विवरण वा यो प्रश्न परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्ने दम्पतीहरु जम्मा ६४ जनालाई मात्र सोधिएको थियो । र प्रयोग नगर्ने दम्पतीहरु ८६ जना ५७.३३ प्रतिशत रहेको थियो ।

४.२.२१ धेरै सन्तान जन्माउनुका कारणहरु सम्बन्धी विवरण

सुन्दरहरैचा न.पा. वार्ड नं. ५ मा रहेको मुसहर समुदायका दम्पतीहरुको वा परिवारमा छोरा छोरीको संख्या धेरै भएको हुँदा धेरै सन्तान हुनुका कारणहरु वा किन जन्माउनु भएको भनी सोधिएको प्रश्नमा आएको विवरणलाई तालिकाद्वारा अझ प्रष्ट पार्न सकिन्छ ।

तालिका नं. १५

धेरै सन्तान जन्माउनुका कारणहरु सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	परिवारले गर्दा	२५	१६.६६%	
२	छोरा जन्माउन	२८	१८.६६%	
३	आर्थिक अवस्था सुधार्न	५९	३९.३३%	
४	श्रीमानले परिवार नियोजनको साधन प्रयोगमा रोक लगाएर	३८	२५.३३%	
	जम्मा	१५०	१००%	

प्रस्तुत तालिकालाई विश्लेषण गर्दा धेरै सन्तान जन्माउनुका कारणहरुमा आर्थिक अवस्था सुधार्न भन्नेमा सबैभन्दाबढी ५९ जना ३९.३३ प्रतिशत, परिवारले गर्दामा २५ जना १६.६६ प्रतिशत छोरा जन्माउनको लागि भन्नेमा २८ जना १८.६६ प्रतिशत, र श्रीमानले परिवार नियोजनको साधन प्रयोग गर्न नदिएर भन्नेमा ३८ जना २५.३३ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

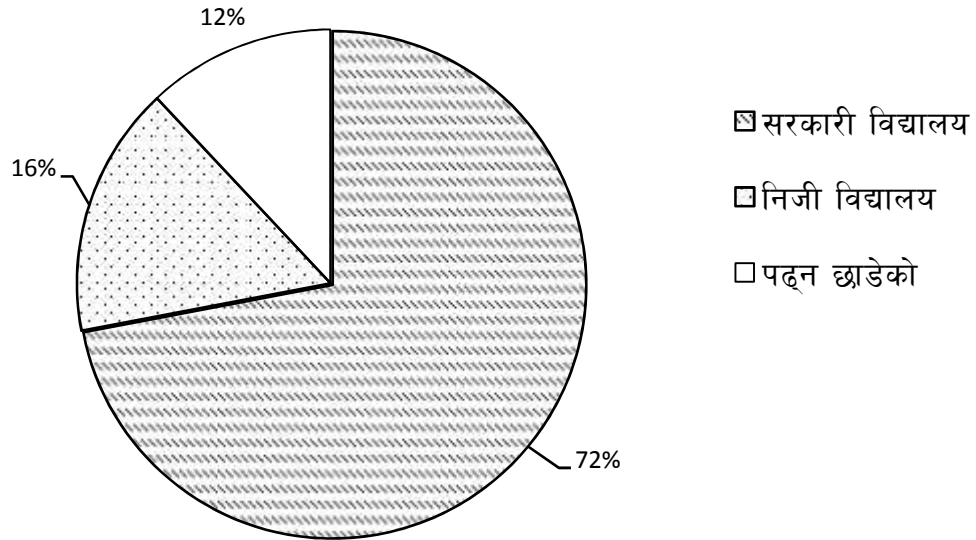
माथिको विवरणलाई हेर्दा मुसहर समुदायका परिवारहरुको आर्थिक अवस्था कमजोर भएका कारण धेरै छोरा छोरी जन्माएमा छोराछोरीले पनि आय आर्जन गर्ने र आर्थिक अवस्था सुधिने भन्ने गलत धारणा भएकै कारण धेरै सन्तान जन्माएको पाइयो । त्यसैगरी छोरा पाउनको लागि पनि धेरै छोराछोरी जन्माएको पनि पाइयो भने परिवारमा रहेका सदस्यहरुको करकापमा पनि धेरै सन्तान जन्माउन बाध्य भएको र श्रीमानले परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्दा स्वास्थ्य स्थिती कमजोर हुने, रोगी हुने र काम गर्न जान नसक्ने भन्ने गलत सोचाईको कारण साधनहरु प्रयोग गर्न नदिएर धेरै सन्तान जन्माउनु परेको समस्या बताएका थिए ।

४.२.२२ मुसहर जातीका दम्पतीका छोरा छोरीको अध्ययन क्षेत्रका सम्बन्धमा

अध्ययन क्षेत्रका मुसहर जातका दम्पतीहरुमा गरिएको परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग तथा असर सम्बन्धी अध्ययनमा आफ्ना छोरा छोरीलाई पठन पाठनको लागि कहा पठाउनु हुन्छ भनी सोधिएको प्रश्नमा आएको जानकारीलाई तलको पाईचार्ट द्वारा अझ प्रष्ट पार्न सकिन्छ ।

चित्र नं १६

मुसहर समुदायका दम्पतीका छोराछोरीको अध्ययन क्षेत्रको विवरण

माथि प्रस्तुत गरीएको पाईचार्टको विवरणलाई विश्लेषण गर्दा मुसहर समुदायका छोराछोरीहरु पठनपाठनका लागि सरकारी विद्यालय जानेमा १०८ जना ७२ प्रतिशत, निजी विद्यालय जानेमा १८ जना १६ प्रतिशत र पढाई छोडेको केटाकेटीमा २४ जना १२ प्रतिशत रहेको पाईयो ।

यसरी मुसहर समुदायका केटाकेटी पढ्दा पढ्दै वीचैमा विद्यालय छोड्नुको प्रमुख कारण छोराछोरीलाई पनि मजदुरी गर्न वा घर बनाउने साईटमा काम गर्न पठाउने गरेको पाईयो भने अर्को कारणको रूपमा आफूभन्दा साना भाईबहीनीहरुलाई आमा बुवा मजदुरी गर्न गएका बेला हेर्नुपर्ने भएकै कारण पढ्दा पढ्दै विद्यालय छोड्ने गरेको पाईयो ।

४.२.२३ धेरै छोराछोरी जन्माएका कारण महिलाहरु को स्वास्थ्यमा भएका स्वास्थ्य समस्या सम्बन्धी विवरण

सुन्दरहरैचा न.पा. वार्ड न.. ५ का मुसहर जातका दम्पतीहरुमध्ये विशेषगरी महिलाहरुमा धेरै सन्तान जन्माएका कारण विभिन्न समस्याहरु आएको अध्ययनबाट पत्ता लागेको हुँदा उक्त समस्याहरु के के हुन भनी सोधिएको प्रश्नमा आएको उत्तरलाई तलको तालिका द्वारा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १६

धेरै सन्तान जन्माएका कारण महिलाहरूको स्वास्थ्यमा देखिएको समस्याहरू सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	बिवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	ढाड दुख्ने	४१	२७.३३%	
२	पाठेघर खस्ने	१४	९.३३%	
३	तल्लो पेट दुख्ने	२७	१८%	
४	समस्या छैन	६८	४५.३३%	
	जम्मा	१५०	१००%	

प्रस्तुत तालिकालाई विश्लेषण गर्दा मुसहर जातका महिलाहरूको स्वास्थ्यमा केही पनि समस्या नभएको ६८ जना ४५.३३ प्रतिशत ढाड दुख्ने समस्या भएका महिला ४१ जना २७.३३ र तल्लो पेट दुखिरहने समस्या भएका महिला २७ जना १८ प्रतिशत रहेको पाइयो । र पाठेघर खस्ने समस्या भएकी महिला १४ जना ९.३३ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

यसरी धेरै सन्तान एवम् वर्षेनी जन्मान्तर नराखीकन सन्तान जन्माएमा महिलामा अनेकौं समस्याहरू उत्पन्न हुने हुँदा धेरै सन्तान नजन्माईकन आफ्नो स्वास्थ्य सुधार्नुपर्ने देखिन्छ । महिलाको प्रमुख स्वास्थ्य समस्याकै रूपमा अहिले पाठेघर खस्ने समस्या विकराल बन्दै गएकोछ, यसको प्रमुख कारण नै धेरै सन्तान जन्माउनु, जन्मान्तर नराख्नु, गर्भ अवस्थामा र सुत्केरी एवम् सुत्केरी पश्चातको समयमा कम हेरचाह र बढी काम एवम् आरामको कमी हो । त्यसैले पनि महिलाले यस्ता समस्याबाट बच्नको लागि आफू नै सचेत एवम् होशीयार भई विभिन्न उपायहरू अपनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

४.२.२४ परिवार नियोजनका साधनहरू सम्बन्धी दौतरीसँगको छलफलको विवरण

अध्ययनका क्षेत्रका दम्पतीहरूसँग परिवार नियोजनका साधनहरूको बारेमा आफ्ना दौतरी वा साथीभाई सँग छलफल गर्नु भएको छ भनी सोधिएको प्रश्नमा आएको विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरीएकोछ ।

तालिका नं. १७

परिवार नियोजनका साधनहरु सम्बन्धी दौतरी सँगको छलफलको विवरण

क्र.स.	विवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	कपटी	३०	२०%	
२	इम्प्लान्ट	३५	२३.३३%	
३	कण्डम	१८	१२%	
४	स्थायी विधि	१२	८%	
५	गरेको छैन	५५	३६.६६%	
	जम्मा	१५०	१००%	

स्रोत :-

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा अध्ययन क्षेत्रका मुसहर दम्पतीहरु मध्ये आफ्ना दौतरी साथी भाई सँग बेला बेलामा परिवार नियोजनका साधनहरुको बारेमा छलफल गर्ने क्रममा कपटी सम्बन्धी छलफल गर्ने ३० जना २० प्रतिशत, इम्प्लान्ट सम्बन्धी छलफल गर्ने ३५ जना २३.३३ प्रतिशत, त्यसैगरी पुरुषले कण्डमको बारेमा छलफल गर्ने १८ जना १२ प्रतिशत र स्थायी विधिहरुको बारेमा छलफल गर्ने १२ जना ८ प्रतिशत र छलफल नगर्ने दम्पतिका रुपमा ५५ जना ३६.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो ।

४.३ सारांश तथा मुख्य नतिजाहरु

आदर्श परिवार विकासबाट देशको सकारात्मक विकासमा टेवा पुग्दछ र आदर्श परिवारको विकासबाट आदर्श समाजको विकास हुन्छ । समाजमा विविध खालका सकारात्मक सामाजिक परिवेश हुन्छन् र विविध खालका रुढिवादी, विसङ्गती मुलक सामाजिक परिवेशहरु पनि हुन्छन । ति रुढिवादी र विसङ्गती मुलक सामाजिक परिवेशले समाजलाई जटिल तुल्याएको हुन्छ र समाजलाई अधोगतीमा सञ्चालन हुनको लागि सहयोगीको भूमिका खेल्नरहेको हुन्छ । ती रुढिवादी र विसङ्गतीमुलक सामाजिक परिवेशको प्रत्यक्ष असर परिवारको मुलिलाई वा दम्पतीहरुलाई पुऱ्याईरहेको हुन्छ । परिवारलाई व्यवस्थित बनाउनको लागि परिवार नियोजनका साधनहरुको महिलाहरुले सही ढंगले प्रयोग गर्न नसकेको र अभै पनि समाजमा मिथ्या धारणाका कारण लाज र संकोच मानी परिवार व्यवस्थापन पुरानै ढंगले गरिएको देखिन्छ । र समाज समानता मूलक ढंगले सञ्चालन नभई पितृसतात्मक समाजको प्रभावमा समाज सञ्चालन भएको देखिन्छ । मानिस त्यो समाजमा समायोजन हुन त्यही ढंगले सामाजिक व्यवहारहरु र व्यक्तिगत व्यवहारहरु सम्पादन गर्ने गर्दछ ।

समाज पितृसतात्मक भएका कारण महिलाहरु पुरुषसँग स्वतन्त्र रुपमा हरेक पक्षमा वा विषयमा छलफल गर्न सक्दैनन् । तसर्थ परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्ने सवालमा हाम्रो समाजमा स्वतन्त्र रुपमा महिलाहरुले छलफल नगरेको अवस्था छ ।

नेपालमा परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग वारेमा केही अध्ययन अनुसन्धान भईरहेको छ तर यो देशव्यापी रुपमा नभएको र यसले निरन्तरता पाउन सकेको छैन । तसर्थ यसबारे निरन्तर अध्ययन हुन जरुरी छ । विशेष गरी आर्थिक अवस्था राम्रो भएका र केही शिक्षित वर्ग भएका समाजमा त केही हदसम्म परिवार नियोजनका साधनहरु सम्बन्धी ज्ञान भएको र प्रयोगको अवस्था पनि राम्रै भएको पाईन्छ । त्यस्ता साधनहरुको प्रयोग गरी इच्छित सन्तान जन्माएको र जन्मान्तर राखी आफ्नो परिवारको आयस्रोतले भ्याउने किसिमले १ वा २ जना मात्र सन्तान जन्माउने गरेको पाईन्छ । तर जो पिछडिएका जात जातिहरु छन् जसको आर्थिक अवस्था पनि कमजोर छ जुन समुदायका व्यक्तिहरुले उचित शिक्षा पनि प्राप्त गरेका छैनन् त्यस्ता समुदायका परिवार वा दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनका साधनहरुको जानकारी ज्ञानमूलक कार्यक्रम अनुसन्धानको माध्यमबाट गर्नुपर्ने देखिन्छ । यहि अभिप्रायले मोरङ जिल्लाको सुन्दरहरैचा वार्ड नं. ५ मा रहेका मुसहर समुदायका १५० दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोगतथा असर सम्बन्धी अध्ययन गरिएको थियो ।

मोरङ जिल्ला सुन्दरहरैचा न.पा. को वार्ड नं. ५ का मुसहरसमुदायका दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग तथा असर सम्बन्धी अध्ययन गर्न वर्णनात्मक अध्ययन विधि प्रयोग गरिनुका साथै यसका लागि आवश्यक पर्ने मुसहर जातका १५० घरका १५० दम्पतीहरुलाई अध्ययन जनसंख्याको रुपमा लिइएको थियो । उक्त नमुना छनौट सम्भावना रहित नमुना छनौट अन्तर्गतको उद्देश्यमूलक नमुना छनौट विधिको प्रयोगद्वारा लिइएको थियो । त्यस्तै परिवार नियोजनका साधनहरुको ज्ञान, प्रयोगको अवस्था कस्तो छ भन्ने सम्बन्धमा अध्ययन गर्न राखिएका उद्देश्यहरु पुरा गर्ने उद्देश्य अनुरूपको प्रश्नावलीको निर्माण गरी प्रत्यक्ष भेटघाटद्वारा अर्न्तवार्ता लिई आवश्यक जानकारी संकलन गरिएको थियो ।

यस अध्ययनलाई पूर्णता दिन तथ्याङ्कको प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतहरुलाई पनि यस अध्ययनमा समेटिएको छ । त्यस्तै प्राप्त जानकारीहरुको व्याख्या तथा विश्लेषण गर्दै विभिन्न तालिका चार्टहरुमा पनि प्रस्तुत गरीएको छ ।

अध्ययनको क्रममा मुसहर जातका दम्पतिहरु को पारिवारिक व्यक्तिगत जस्तै उनीहरुको धर्म, पेशा, शिक्षा, उमेर जातीगत विवरणहरु संकलन गर्नुका साथै परिवार नियोजनका साधनहरुको ज्ञान, प्रयोगको अवस्था तथा साधनहरुको प्रयोगबाट देखिएका असरहरु महिलाहरुका स्वास्थ्यमा देखापरेका समस्याहरुको सम्बन्धीका जानकारीहरु संकलन गरीएको छ ।

मुख्य नतिजाहरु

सुन्दरहरैचा नगरपालिकाको वार्ड नं. ५ का मुसहर जातिका १५० दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग तथा असर सम्बन्धमा गरिएको अध्ययनबाट प्राप्त सूचनाहरु मध्ये मुख्य नतिजाहरुको संक्षिप्त विवरण यस प्रकार छन् ।

- अध्ययन जनसंख्याको रूपमा रहेको सुन्दरहरैचा नगरपालिकाको वार्ड नं. ५ मा विभिन्न जनजातिहरु रहेता पनि मुसहर जातका दम्पतीहरुलाई मात्र अध्ययनमा समावेश गराएको हुँदा सोही जातिका दम्पतीहरुसँग मात्र अन्तरकृया गरिएको थियो । उनीहरुले आफ्नो जातअनुसारको मातृभाषाहरु र नेपाली भाषा पनि बोल्ने गरेको पाईयो । मुसहर जातिहरुको धर्मगत पक्षलाई अध्ययन गर्दा हिन्दू धर्म मान्ने दम्पतीहरु को संख्या ८० प्रतिशत र क्रिश्चियन धर्म मान्ने दम्पतीहरुको संख्या २० प्रतिशत रहेको पाईयो । उक्त समुदायका दम्पतीहरुको दुईवटा धर्महरु मात्र मान्ने गरेको पाईयो ।
- मुसहर समुदायका दम्पतीहरुको परिवारको बनोटलाई हेर्दा ६०% संयुक्त परिवार र ४०% एकल परिवार रहेको पाईयो ।
- मुसहर जातीका १५० महिलाहरुमध्ये ३२% ले प्रा.वि. तह सम्मको शिक्षा हासिल गरेको कुनैपनि किसिमको औपचारिक शिक्षा हासिल नगरेको ६१.३३ प्रतिशतले र ४ प्रतिशतले नि.मा.वि. तह सम्मको र २.६६ प्रतिशत ले मात्र मा.वि. वा सो भन्दा माथिको शिक्षा हासिल गरेको पाईयो ।
- त्यस्तै गरी १५० जना दम्पतीहरु मध्ये पुरुषहरुमा ५८.६६ प्रतिशतले प्रा.वि. तह सम्मको शिक्षा प्राप्त गरेको १८ प्रतिशतले नि.मा.वि. तह सम्मको, ३.३३ प्रतिशतले मा.वि. वा सो भन्दा माथि र २० प्रतिशतले कुनै पनि किसिमको औपचारिक शिक्षा प्राप्त नगरेको पाईयो ।
- अध्ययन जनसंख्याको रूपमा रहेको १५० महिलाहरु मध्ये २१.३३ प्रतिशतले कुनै पनि किसिमको पेसा नअपनाएको २७.३३ प्रतिशत कृषि पेसामा संलग्न रहेको १२ प्रतिशत व्यापार र ३९.३३ प्रतिशत मजदुरी पेसामा संलग्न रहेको पाईयो ।
- अध्ययन जनसंख्याको रूपमा रहेका दम्पतीहरुमा पुरुषहरुको पेसा अन्तर्गत कृषि पेसामा संलग्न १४ प्रतिशत , ६.६६ प्रतिशत ले व्यपार, ५२.६६ प्रतिशतले मजदुरी पेसा गर्ने गरेको र २६.६६ प्रतिशत वैदेशिक रोजगारमा संलग्न रहेको पाईयो ।
- अध्ययन जनसंख्याको रूपमा रहेका १५० जना महिलाहरुमध्ये १६.६६ प्रतिशतको १३-१५ वर्षको उमेरमा विवाह भएको, ४७.३३ प्रतिशतको १६-२० वर्षको उमेरमा विवाह भएको, २३.३३ प्रतिशतको २१-२५ वर्षको उमेरमा विवाह भएको र २५ भन्दा माथिको उमेरमा विवाह हुने १२.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो ।
- अध्ययन जनसंख्याको रूपमा रहेका १५० जना महिलाहरु मध्ये १३-१९ वर्षमा पहिलो बच्चा हुनेमा ४५.३३ प्रतिशत, २०-२४ वर्षमा पहिलो बच्चा हुनेमा २८ प्रतिशत, २५-३० वर्षको

उमेरमा १८.६६ प्रतिशत र ३० भन्दा माथिको उमेरमा पहिलो बच्चा हुने ८ प्रतिशत मात्र रहेको पाईयो ।

- त्यस्तै गरी तत्कालिन समयमा ९.३३ प्रतिशत महिलाहरुको १ जना बालबच्चा रहेको १७.३३ प्रतिशतको २ जना, २४ प्रतिशतको ३ जना र ३१.३३ प्रतिशतको ४ जना र १८ प्रतिशत दम्पतीहरुको बाल बच्चा नभएको पाईयो ।
- त्यस्तैगरी १५० मुसहर जातका दम्पतीहरु मध्ये ४३.३३ प्रतिशतलाई परिवार नियोजन बारे जानकारी भएको र ५६.६६ प्रतिशत लाई ज्ञान नभएको पाईयो ।
- परिवार नियोजन भनेको जन्मान्तर गर्ने विधि हो भन्नेमा ३० प्रतिशत, इच्छित सन्तान जन्माउने तरिका भन्नेमा ३८ प्रतिशत र जनसंख्या बृद्धि कम गर्ने विधिहो भन्नेमा ३२ प्रतिशत रहेको पाईयो ।
- परिवार नियोजनका साधनहरुको बारेमा जानकारी प्राप्त गरेका माध्यमहरुमा सञ्चार माध्यमबाट जानकारी पाउने ३२.६६ प्रतिशत, पढेर जानकारी पाउने १२ प्रतिशत, स्वयम्सेविका बाट जानकारी पाउने २१.३३ प्रतिशत, साथीभाईबाट जानकारी पाउने १८ प्रतिशत र १६ प्रतिशतले जानकारी नपाएको पाईयो ।
- मुसहर समुदायका दम्पतीहरुमध्ये ४२.७७ प्रतिशत ले परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्ने गरेको र ५७ प्रतिशत ले भने कुनै पनि साधनहरु प्रयोग नगरेको पाईयो ।
- अध्ययन क्षेत्रका जनसंख्या मध्ये परिवार नियोजनका साधनहरुको विषयमा पतिपत्नी बीच खुलेर कुराकानी हुने ३८ प्रतिशत रहेको पाईयो भने ६२ प्रतिशत ले यस विषयमा खुलेर कुराकानी नगर्ने गरेको पाईयो ।
- अध्ययन क्षेत्रका जनसंख्या मध्ये परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्ने दम्पतीहरु ४२.६६ प्रतिशतमा पतिले साधन प्रयोग गर्नेमा ९.३३ प्रतिशत रहेको पाईयो भने ३३.३३ प्रतिशत पत्नीले परिवार नियोजनका विभिन्न साधनहरु प्रयोग गरेको पाईयो ।
- अध्ययन क्षेत्रका जनसंख्या मध्ये परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्ने दम्पतीहरुमा साधन प्रयोग नगर्नुका कारणहरुमा लाज लागेरमा १४ प्रतिशत , परिवारले प्रयोग गर्न नदिएर मा २२.६६ प्रतिशत, असर गर्छ भनेरमा १४.६६ प्रतिशत र सन्तुष्टि नभएर भन्नेमा ६ प्रतिशत रहेको पाईयो ।
- अध्ययन क्षेत्रका मुसहर जातका दम्पतीहरुले प्रयोग गरेका परिवार नियोजनका साधनहरु मध्ये स्थायी बन्ध्याकरण गराउने ४.६६ प्रतिशत रहेको त्यसै गरी अस्थायी साधनहरु प्रयोग गर्ने ३८ प्रतिशत रहेको पाईयो ।
- अध्ययन क्षेत्रका मुसहर जातका दम्पतीहरुमध्ये महिलाले प्रयोग गरेका अस्थायी साधनहरु मध्ये पिल्स प्रयोग गर्ने ७.३३ प्रतिशत, डिपो सुई प्रयोग गर्ने १३.३३ प्रतिशत, इम्प्लान्ट प्रयोग गर्ने

५.३३ प्रतिशत, कपटी प्रयोग गर्ने ३.३३ प्रतिशत र कण्डम प्रयोग गर्ने ८.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो ।

- अध्ययन क्षेत्रका जनसंख्या मध्ये परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्ने दम्पतीमा स्थायी बन्ध्याकरण गराउने दम्पती मध्ये भ्याक्सेटोमी गराउने पुरुष ०.६६ प्रतिशत रहेको, मिनिन्याप गराउने महिला २.६६ प्रतिशत रहेको र ल्यापरोस्कोपी गराउने महिला १.३३ प्रतिशत रहेको पाईयो ।
- अध्ययन क्षेत्रका दम्पतीहरुमध्ये परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्ने दम्पतीहरुमा साधन प्रयोग गर्न स्वास्थ्य चौकी जाने १६.६६ प्रतिशत रहेको, औषधि पसलमा जाने ६.६६ प्रतिशत, अस्पताल जानेमा ७.३३ प्रतिशत र स्वयम्सेवीकाको मा जानेमा १२ प्रतिशत रहेको पाईयो ।
- अध्ययन क्षेत्रका मुसहर जातका १५० दम्पतीहरु मध्ये परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्दा देखा परेका असरहरुमा पेट दुखेमा ९.३३ प्रतिशत, टाउको दुखेमा ७ प्रतिशत, महिनावारी गडबडी हुने भन्नेमा १२.६६ प्रतिशत वाकवाकी लाग्ने भन्नेमा १०.६६ प्रतिशत र केहि पनि असरहरु नहुनेमा ४ प्रतिशत रहेको पाईयो ।
- अध्ययन क्षेत्रका जनसंख्याहरुमा परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग गर्दा हुने फाईदाहरु अन्तर्गत परिवारको संख्या निर्धारण गर्छ भन्नेमा २२.६६ प्रतिशत अनेक्षित गर्भ रोक्छ भन्नेमा १६.६६ प्रतिशत आमा र बच्चाको स्वास्थ्य राम्रो हुन्छ भन्नेमा २० प्रतिशत र सबै भन्नेमा ४० प्रतिशत रहेको पाईयो ।
- अध्ययन क्षेत्रका मुसहर दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनको अस्थायी साधन पिल्स प्रयोग गर्ने समय अन्तर्गत ५ दिनमा भन्नेमा १४.६६ प्रतिशत, ६ दिनमा प्रयोग गर्ने भन्नेमा २४.६६ प्रतिशत, ७ दिनमा खाने भन्नेमा २६ प्रतिशत र जानकारी छैन भन्नेमा ३४.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो ।
- अध्ययन क्षेत्रका मुसहर १५० दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनको अस्थायी साधन प्रयोग गर्न नमिल्ने महिलाहरुमा रक्त अल्पता भएकी महिला भन्नेमा ३५.३३ प्रतिशत, महिनावारी हुँदा धेरै पेट दुख्ने महिला भन्नेमा २९.३३ प्रतिशत, दुध चुसाउँदै गरेकी महिला भन्नेमा १४ प्रतिशत र जानकारी छैन भन्नेमा २१.३३ प्रतिशत रहेको पाईयो ।
- अध्ययन क्षेत्रका जनसंख्यामा अस्थायी साधन तीनमहिने सुई प्रयोग गर्ने समय अन्तर्गत १ महिनामा प्रयोग गर्ने भन्नेमा २२ प्रतिशत, २ महिनामा भन्नेमा १२ प्रतिशत, ३ महिना भन्नेमा १६.६६ प्रतिशत, ४ महिना भन्नेमा १८ प्रतिशत र थाहा छैन भन्नेमा ३१.३३ प्रतिशत रहेको पाईयो ।
- अध्ययन क्षेत्रका जनसंख्यामा तीन महिने सुई प्रयोग गर्न नमिल्ने महिलाहरु अन्तर्गत दुध चुसाउँदै गरेकी महिला भन्नेमा १०.६६ प्रतिशत, ३५ वर्ष कटेकी महिलाले प्रयोग गर्न नमिल्ने

भन्नेमा ३२.६६ प्रतिशत, चुरोट धेरै खाने महिला भन्नेमा २२ प्रतिशत र उच्च रक्तचाप भएकी महिला भन्नेमा ३४.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो ।

- अध्ययन क्षेत्रका जनसंख्यामा लामो समय सम्म गर्भधारण हुनबाट बचाउने वा रोकने अस्थायी साधन अन्तर्गत कपटी हो भन्नेमा १३ प्रतिशत, इम्प्लान्ट हो भन्नेमा ३४ प्रतिशत, तीनमहिने सुई हो भन्नेमा २३ प्रतिशत र जानकारी छैन भन्नेमा ३० प्रतिशत रहेको पाईयो ।
- अध्ययन क्षेत्रका जनसंख्या मध्ये महिला कण्डम को बारेमा जानकारी पाउने ३९.३३ प्रतिशत रहेको पाईयो भने जानकारी नहुने जनसंख्या ६०.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो ।
- अध्ययन क्षेत्रका जनसंख्यालाई परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्नुका कारणहरु मा परिवारको आकार घटाउन प्रयोग गरेको भन्नेमा ९.३३ प्रतिशत, जन्मान्तर बढाउन भन्नेमा १२.६६ प्रतिशत, व्यक्तिगत स्वास्थ्य सुधारन भन्नेमा १४.६६ प्रतिशत र इच्छाएको सन्तान जन्माउन भन्नेमा ७ प्रतिशत रहेको पाईयो ।
- अध्ययन क्षेत्रका मुसहर दम्पतीहरु मध्ये महिलाहरुलाई धेरै सन्तान जन्माउनुका कारणहरु अन्तर्गत परिवारको करकापमा परेर भन्नेमा १६.६६ प्रतिशत, छोरा जन्माउनुको लागि भन्नेमा १८.६६ प्रतिशत, आर्थिक अवस्था सुधारन भन्नेमा ३९.३३ प्रतिशत र श्रीमानले परिवार नियोजनको साधन प्रयोगमा रोक लगाएर भन्नेमा २५.३३ प्रतिशत रहेको पाईयो ।
- अध्ययन क्षेत्रका जनसंख्यालाई छोराछोरी पढ्न पठाउने स्थान सम्बन्धमा सरकारी विद्यालय पठाउने ७२ प्रतिशत, निजी विद्यालय पढाउने १२ प्रतिशत र वीचैमा पढ्न छोड्नेमा १६ प्रतिशत रहेको पाईयो ।
- अध्ययन क्षेत्रका जनसंख्या मध्ये महिलाहरुमा धेरै सन्तान जन्माएका कारण उत्पन्न भएका स्वास्थ्य समस्या अन्तर्गत ढाड दुख्ने समस्या हुने महिला २७.३३ प्रतिशत, पाठेघर खस्ने समस्या भएको भन्नेमा ९.३३ प्रतिशत, तल्लो पेट दुख्ने भन्नेमा १८ प्रतिशत र समस्या नहुने महिला ४५.३३ प्रतिशत रहेको पाईयो ।
- अध्ययन क्षेत्रका जनसंख्याहरुमा परिवार नियोजनका साधनहरुका बारेमा दौतरी सँग छलफल गर्ने जनसंख्या अन्तर्गत कपटीको विषयमा छलफल गर्ने २० प्रतिशत इम्प्लान्ट सम्बन्धी छलफल गर्ने २३.३३ प्रतिशत, कण्डम को विषयमा छलफल गर्ने १२ प्रतिशत स्थायी विधिहरुको विषयमा छलफल गर्ने ८ प्रतिशत र छलफल नगर्ने ३५.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो ।

अध्याय पाँच निष्कर्ष तथा सुभावहरु

५.१ निष्कर्ष

मोरङ्ग जिल्ला सुन्दरहरैचा नगरपालिकाको वार्ड नं. ५ का १५० मुसहर समुदायका दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग तथा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनबाट प्राप्त नतिजाहरुको आधारमा निम्न बमोजिमका निष्कर्षहरु निकालिएको छ ।

५.१.१ अध्ययन जनसंख्याको रूपमा रहेका मुसहर जातका दम्पतीहरुको शैक्षिक अवस्था कमजोर रहेको पाईयो त्यसमा पनि पुरुषको तुलनामा महिलाहरु एकदमै कम शिक्षित रहेको पाईयो थोरै महिलाहरुले मात्र मा.वि. वा सो भन्दा माथिको शिक्षा प्राप्त गरेको पाईयो ।

५.१.२ अध्ययन क्षेत्रका दम्पतीहरुको मुख्य पेशा मजदुरी र कृषि रहेको पाईयो भने उनीहरुको आर्थिक अवस्था पनि त्यति मजबुत नभई कमजोर रहेको पाईयो ।

५.१.३ अध्ययन क्षेत्रका दम्पतीहरु मध्ये महिलाहरुको कम उमेरमा नै विवाह भएको र पहिलो बच्चा पनि कम उमेरमा नै जन्माएको पाईयो ।

५.१.४ अध्ययन क्षेत्रका जनसंख्याको रूपमा रहेका मुसहर समुदायका दम्पतीहरुमा परिवार नियोजनका साधनहरुको बारेमा थोरैलाई मात्र जानकारी भएको र जानकारी भएता पनि प्रयोगको अवस्था कम रहेको पाईयो ।

५.१.५ अध्ययन क्षेत्रका दम्पतीहरुले परिवार नियोजनका साधनहरुको विषयमा पनि पत्नीका साथै साथी दौतरी सँग खुलेर सल्लाह गर्न लजाउने एवम् डराउने भएकाले त्यस सम्बन्धी प्रयोगमा कमी रहेको पाईयो ।

५.१.६ अध्ययन क्षेत्रका जनसंख्याहरुमध्ये परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्ने दम्पतीहरुमा पनि पुरुषका तुलनामा महिलाहरुले नै अस्थायी साधन एवम् स्थायी बन्ध्याकरण गराएको पाईयो ।

५.१.७ अध्ययन क्षेत्रका जनसंख्याहरुमा परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोगमा कमी आउनुको कारणहरु पहिलो कारण लाज एवम् संकोच हो भने अर्को कारणको रूपमा यस्ता साधनहरु प्रयोग गर्दा स्वास्थ्यमा ठूलो असर गरी कमजोर भएर काम गर्न नसक्ने हुने डरका कारण प्रयोग नगरेको पाईयो ।

५.१.८ अध्ययन क्षेत्रका जनसंख्याहरु मध्ये परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्ने थोरै जनसंख्यामा पनि अस्थायी साधनहरु केहीले प्रयोग गरेको पाईयो भने थोरै दम्पतीहरुले मात्र स्थायी बन्ध्याकरण गराएको पाईयो ।

५.१.९ अध्ययन क्षेत्रका जनसंख्याहरुमा परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोग गर्ने दम्पतीहरुमा विशेष गरी महिलामा साधनहरु प्रयोगबाट सामान्य असरहरु देखा परेको पाईयो ।

- ५.१.१० अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरुमा महिला कण्डमको बारेमा केहीलाई जानकारी भएता पनि त्यसको प्रयोग कसैले नगरेको पाईयो ।
- ५.१.११ अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरु परिवारको करकापका कारण, छोरा पाउन र विशेष गरी उनीहरुको आर्थिक अवस्था कमजोर भएका कारण धेरै छोराछोरी जन्माएर छोराछोरीलाई पनि विभिन्न मजदुरी गर्न पठाएको पाईयो ।
- ५.१.१२ अध्ययन क्षेत्रका दम्पतीका छोराछोरीहरु पढ्नपाठनका लागि धेरै सरकारी विद्यालय नै गएको र केहीले मात्र निजी विद्यालय पठाउने गरेको र केही केटाकेटिले आफ्ना आमाबाबु सँगै काममा जाने र घरमा भाई बहिनीहरु हेर्ने कारणले पढ्दा पढ्दै बीचैमा पढाई छोडेको पाईयो ।
- ५.१.१३ अध्ययन क्षेत्रका दम्पतीहरु मध्ये महिलाहरुमा धेरै छोराछोरी जन्माएका कारण स्वास्थ्यमा विभिन्न समस्याहरु देखा परेका जसमा केहीलाई पाठेघर खस्ने समस्या पनि भएको पाईयो ।

५.२ सुभावहरु

मोरङ जिल्ला सुन्दरहरैचा नगरपालिकाको वार्ड नं. ५ का मुसहरजातीका दम्पतीहरुमा परिवार नियोजन का साधनहरुको प्रयोग तथा असर सम्बन्धमा गरिएको अध्ययनबाट प्राप्त नतिजाहरुको आधारमा निम्न प्रकारका सुभावहरु प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

५.२.१ नीतिसम्बन्धी सुभावहरु

- स्थानीय निकायले महिलाहरुमा परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग सम्बन्धमा व्यवहारिक वा अभिमूखिकरण कार्यक्रम उत्पादन गरी सञ्चालनमा ल्याउनु पर्दछ ।
- नेपाल सरकारले परिवार नियोजन सम्बन्धमा स्पष्ट नीति निर्माण गरी प्रभावकारी ढंगले कार्यान्वयन गर्ने खालको नीति तर्जुमा गर्नुपर्दछ ।
- पिछडिएका गाउँ बस्तिहरुमा सीमित स्रोत साधनले धान्न सक्ने गरी मात्र जनसंख्याको आकार निर्माणका लागि विभिन्न गैर सरकारी संस्थाहरुले परिवार नियोजनका साधनको प्रभावकारीताको लागि चेतनामुलक कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्दछ ।
- राष्ट्रिय स्तरमा भए गरेका कार्यक्रमहरु प्रभावकारी ढंगले कार्यान्वयन गर्ने नीति तर्जुमा गर्नुपर्दछ ।
- परिवार नियोजन सम्बन्धी सञ्चालन भएका कार्यक्रमहरुले कतिको उपलब्धी हाशिल गर्‍यो भनी माथिल्लो निकायबाट निरन्तर अनुगमन तथा प्रभावकारीताको मुल्याङ्कन गर्नुपर्दछ ।

५.२.२ अभ्यास सम्बन्धी सुभावहरु

- परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान, प्रयोग, समस्या तथा समाधानका उपायहरु आदिबारे समाजका शिक्षित वर्गले नै आवश्यक पहल गरी चेतनामुलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।

- परिवार नियोजन बारेमा कुरा गर्न तथा आफ्ना समस्या राख्न महिलाहरू लाजमान्ने, धकाउने हुँदा खुलेर आफ्ना समस्या राख्न स्वयमसेवीकाहरूले त्यस्ता महिलाहरूलाई प्रेरित गर्नुपर्दछ ।
- स्वास्थ्य स्वयमसेवीकाहरूले सम्बन्धित क्षेत्रका नगरपालिका, पिछडिएका समुदायमा आवश्यक पहल गरी स्वास्थ्य सेवा सुविधा विस्तार कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने हुन्छ ।
- आर्थिक अवस्था कमजोर भएका महिलाहरूको जिवन स्तर उकास्नका लागि घरेलु सिपमुलक तालिमहरू तथा कार्यक्रमहरू संचालन गरी उनीहरूलाई आत्मनिर्भर गर्न सहयोग पुऱ्याउनुपर्दछ ।
- विद्यालयले छोरा छोरीलाई ज्ञान आर्जन गर्न विद्यालय पठाउन बाबु आमा लाई प्रेरित गर्नुपर्दछ ।
- महिला शिक्षामा जोड दिईनुका साथै साक्षर तथा प्रौढ शिक्षा कार्यक्रम गाउँ गाउँमा संचालन गरिनुपर्दछ ।
- छोराछोरी दुवै समान हुन भन्ने भावनाको विकास गर्नका लागि बेलाबेलामा समुदायमा चेतनामुलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।
- परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग कुन समयमा गर्ने कस्ता समस्या भएका व्यक्तिहरूले कस्ता साधनहरू प्रयोग गर्ने, साधनहरूको असर कस्ता कस्ता हुन्छन् त्यस्ता असरहरू बढी भएमा स्वास्थ्य संस्था गई जचाउने भन्ने सम्बन्धी ज्ञानमुलक कार्यक्रम समुदायमा विभिन्न स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट बेला बेलामा सञ्चालन गरिरहनु पर्दछ ।

५.२.३ थप अनुसन्धानका लागि संभावित शीर्षकहरू

- परिवार नियोजन सम्बन्धी ज्ञान, धारणा र प्रयोग सम्बन्धी अध्ययन
- पिछडिएका समुदायमा परिवार नियोजनका अस्थायी साधनहरूको प्रयोग, ज्ञान, धारणा र अभ्यासको सम्बन्धमा गरिएको अध्ययन
- मातृशिशु स्वास्थ्य सम्बन्धीका विभिन्न पक्षमा अध्ययन
- यादव र मुस्लिम महिलाहरूमा गर्भनिरोधका साधनको प्रयोग सम्बन्धी अध्ययन
- सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी ज्ञान र अभ्यासको अध्ययन
- आकस्मिक गर्भनिरोधका साधनले स्वास्थ्यमा पार्ने जटिलताहरू सम्बन्धी अध्ययन

सन्दर्भसामग्रीहरु

- अधिकारी मुकेश (२०७२) अ.न.मी. प्रतियोगितादिग्दर्शन काठमाण्डौ : मकालु प्रकाशन गृह ।
- बज्राचार्य, लता (२०६९) स्वास्थ्यखबर पत्रिका, राष्ट्रिय मासिक, काठमाण्डौ : साभाप्रकाशन ।
- विष्ट, प्रेमसिंह र जोशी महेन्द्रराज (२०६९) जनसंख्याशिक्षा, काठमाण्डौ भुडि प्रकाशन ।
- ढकाल, माधवप्रसाद र कोइरालामातृका प्रसाद (२०६६), शिक्षाकाआधारहरु काठमाण्डौ रत्न पुस्तक भण्डार ।
- ढकाल, नवराज (२०६७), परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान र प्रयोग (एम.एड.को अप्रकाशितशोधपत्र) शिक्षाशास्त्र संकाय केन्द्रीयविभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- दुलाल, डम्बर प्रसाद (२०१९), चेपाङ्ग समुदायकाविवाहितमहिलाहरुमा परिवार नियोजनको अस्थायी साधनको ज्ञान र प्रयोगको अध्ययन, जोगीमारा गा.वि.स. वडा नं. ८, धादिङ्ग, अप्रकाशितशोधपत्र स्वास्थ्यतथा जनसंख्याविभाग, कीर्तिपुर, काठमाण्डौ ।
- काफ्ले, बासुदेव, ढकाल, हेमराज र अधिकारी किसानप्रसाद, (२०६८) शिक्षामा सामाजिकन्यायकीर्तिपुर : सनलाईट पब्लिकेशन ।
- काफ्ले, रामेश्वर, पौडेल निर्मलराज र साथीहरु (२०६७), जनसंख्याअध्ययनकक्षा १२, काठमाण्डौ: जुपिटर पब्लिकेशन ।
- काफ्ले, रामेश्वर (२०६७), सामुदायिकतथाप्रजनन स्वास्थ्यशिक्षा, काठमाण्डौ, जुपिटर पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।
- महर्जन, श्याम कृष्ण (२०६९) मानव यौनिकता र प्रजनन स्वास्थ्य, काठमाण्डौ : सनलाईट पब्लिकेशन, कीर्तिपुर।
- वली, टोप बहादुर (२०१४), गर्भ निरोधका साधन सम्बन्धी ज्ञान र प्रयोगले जनसंख्याव्यवस्थापनमा परेको प्रभाव सम्बन्धीअध्ययन, घुम्ताङ गा.वि.स. सिन्धुपाल्चोक, अप्रकाशितशोधपत्र, स्वास्थ्यतथा जनसंख्याविभाग, कीर्तिपुर, काठमाण्डौ ।
- पोखरेल, प्रतीमा (२०७०) विवाहितमहिलाहरुमा परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान र प्रयोगको अवस्था (एम.एड को अप्रकाशितशोधपत्र) स्वास्थ्यतथा जनसंख्याविभाग, सुकुनाबहुमुखीक्याम्पस मोरङ्ग ।
- रिजाल, प्रकाश (२०६४) परिवार नियोजनका साधनहरुको ज्ञान मुरलीभञ्ज्याङ्गा.वि.स. धादिङ्ग, अप्रकाशितप्रतिवेदन, महेन्द्ररत्नक्याम्पस ताहाचल काठमाण्डौ : त्रिभुवनविश्वविद्यालय ।

शेरचनलोकेन्द्र, उप्रेतीयदुराम (२०७२) स्वास्थ्यशिक्षाको आधार काठमाण्डौ क्वेस्ट पब्लिकेशन ।

Gurung R. (2011). Husband and wife communication for using contraceptive device, Melanchi VDC, Sindhupalchok A master's thesis submitted to HPPE Department, T.U. Kirtipur

NDHS (2016), Nepal Demographic and Health Survey, 2016.Kathmandu : NDHS.

FPLMCH Division (1991) Family planning Acceptors profile by district. Kathmandu
FPLMCH.

www.google.com

अनुसुची १

अन्तरवार्ता सूची

मिति

सामान्य प्रश्नावली

अञ्चल :-

जिल्ला :-

गा.वि.स. :-

वार्ड नं. :-

टोल :-

घरमुलीको नाम :-

उत्तरदाताको नाम :-

जातजाति :-

परिवारको किसिम :-

धर्म :-

भाषा:-

पारिवारिक पृष्ठभूमी

नामथर	उमेर	लिङ्ग	शैक्षिकअवस्था	बैवाहिक स्थिती	पेशा	अन्य

१. तपाईंको विवाहकतीउमेरमाभएको थियो :

क. १३-१५   ख. १६-२०   ग. २१-२५   घ. २५ भन्दामाथि

२. तपाईंको विवाहभएको कतिवर्ष भयो ?

.....

३. तपाईंको श्रीमानतपाईं सँगै हुनुहुन्छ?

क. हुनुहुन्छ   ख. हुनुहुन्न

४. पहिलो बच्चाजन्मदातपाईंकतिवर्षको हुनुहुन्थ्यो?

क. १३-१९   ख. २०-२४   ग. २५-३०   घ. ३० भन्दामाथि

१४. गर्नु भएको छ भने पतिवापत्नीकसले प्रयोग गर्नु भएको छ ?
- क. पति   ख. पत्नी
१५. गर्नुभएको छैन भने किनप्रयोग नगर्नुभएको?
- क. लाजमानेर   ख. परिवारले प्रयोगगर्न नदिएर
- ग. असर गर्छ भनेर   घ. सन्तुष्टि नभएर
१६. परिवार नियोजनको विषयमापतिपत्नीबीचखुलेर कुरा गर्नुहुन्छ?
- क. गर्छु   ख. गर्दिन
१७. गर्नुहुन्नभने किनगर्नुहुन्न?
- .....
१८. परिवार नियोजनको कुनविधिप्रयोग गर्नु भएको छ?
- क. अस्थायी   ख. स्थायी   ग. छैन
१९. परिवार नियोजनका अस्थायी साधनहरु मध्ये कुन साधनप्रयोग गर्नुभएकोछ?
- क. पिल्स   ख. डिपो   ग. नरप्लाण्ट   घ. कपर्टी   ङ. कण्डम
२०. परिवार नियोजनका स्थायीविधिहरु पतिपत्नी कसैले गर्नु भएको छ?
- क. छ   ख. छैन
२१. छ, भने कुनविधिकसले गर्नु भएको छ?
- .....
२२. परिवार नियोजनका साधनहरु प्रयोगगर्दा कहाँ बाट ल्याउनु हुन्छ?
- क. स्वास्थ्यचौकी   ख. औषधिपसल
- ग. अस्पताल   घ. स्वयम्सेवीका
२३. तपाईंको परिवार कस्तो खालको परिवार हो?
- क. एकल परिवार   ख. संयुक्त परिवार

२४. परिवार नियोजनका साधनहरुले के फाईदा गर्छ:
- क. परिवारको संख्यानिर्धारण गर्छ
- ख. अनेक्षितगर्भ रोक्छ
- ग. आमा र बच्चाको स्वास्थ्य राम्रो हुन्छ
- घ. माथिका सबै
२५. तपाईंले परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग गर्दा निम्नमध्ये कुनै असर देखा परेका छन्?
- क. पेटदुख्ने
- ख. टाउको दुख्ने
- ग. महिनावारी गडबडि हुने
- घ. वाकवाकी लाग्ने
- ङ. केहीपनि छैन
२६. परिवार नियोजनको अस्थायी साधनपिल्स महिनावारी भएको कतिदिन देखि खाने गर्नुपर्दछ।
- क. ५दिन   ख. ६दिन   ग. ७दिन   घ. थाहा छैन
२७. एक पटक लगाएको डिपो सुईले कति समय सम्मगर्भ धारण रोक्छ?
- क. १ महिना   ख. २ महिना   ग. ३ महिना   घ. ४ महिना
२८. सबै भन्दालामो समय सम्मगर्भधारण रोक्ने परिवार नियोजनको अस्थायी साधनकुनहो?
- क. कपटी   ख. नरप्लाण्ट   ग. संगीनी
२९. तपाईंलाई महिला कण्डमको बारेमाथाहा छ ?
- क. छ   ख. छैन
३०. थाहा छ भने प्रयोग गर्नु भएको छ ?
- क. छ   ख. छैन

३१. परिवार नियोजनको अस्थायी साधन कपटीले कतिबर्ष सम्मगर्भ रहनदिदैन भन्नुहोस् ?
- क. ५ वर्ष   ख. ८ वर्ष   ग. १२ वर्ष   घ. थाहा छैन
३२. तपाईंलाई निम्नमध्ये खाने चक्की कस्ता महिलाले खानहुँदैन जस्तो लाग्छ?
- क. रक्तअल्पताभएकीमहिला
- ख. महिनावारी हुँदा धेरै पेटदुख्ने महिला
- ग. दुध चुसाउँदै गरेकीमहिला
- घ. थाहा छैन
३३. तीनमहिने सुई कस्ता महिलाले लगाउनु हुँदैन?
- क. दुध चुसाउँदै गरेकीमहिला
- ख. २५ वर्षउमेर कटेकीमहिला
- ग. चुरोट धेरै खाने महिला
- घ. उच्च रक्तचापभएकीमहिला
३४. कपटी कस्ता महिलाले प्रयोग गर्न मिल्दैन?
- क. दुध चुसाईरहेकीमहिला
- ख. मधुमेह रोग लागेकीमहिा
- ग. उच्च रक्तचापभएकीमहिला
- घ. पाठेघर र पाठेघरको मुखमाक्यान्सरभएकीमहिला
३५. तपाईंले परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग किनगर्नु भएको?
- क. परिवारको आकार सानो बनाउन
- ख. जन्मान्तर बढाउन
- ग. व्यक्तिगत स्वास्थ्यकालागि
- घ. इच्छाएको सन्तानजन्माउन

३६. स्थायीविधिमध्ये भ्याक्सेटोमी गरेको पुरुषले कतिमहिनासम्म यौन सम्पर्कमा कण्डमको प्रयोग गर्नुपर्दछ?
- क. एक महिना ख. तीनमहिना ग. छ महिना घ. थाहा छैन
३७. आपतकालिन संसर्गबाट हुने गर्भलाई रोक्नप्रयोग गरीने साधनहरुको बारेमातपाईंलाई थाहा छ?
- क. छ ख. छैन
३८. छ, भने कहिल्यै त्यस्ता साधनहरुको प्रयोग गर्नु भएको छ?
- क. छ ख. छैन
३९. तपाईंले धेरै छोरा छोरी किनजन्माउनु भएको?
- क. परिवारले गर्दा
- ख. छोरा जन्माउन
- ग. आर्थिक अवस्था सुधार्न
- घ. श्रीमानले परिवार नियोजनको साधनप्रयोगमा रोक लगाएर
४०. तपाईंले छोराछोरीलाई पढ्न कहाँ पठाउनुहुन्छ?
- क. सरकारी विद्यालय ख. निजीविद्यालय ग. पढ्न पठाएको छैन
४१. छोराछोरी पढ्न नपठाउनुको कारण के होला?
- क. धेरै छोरा छोरी भएर
- ख. आर्थिक अवस्थाकमजोर भएर
- ग. छोरा छोरीलाईपनिकाममा पठाएर
४२. तपाईंको स्वास्थ्यमा धेरै छोराछोरी जन्माएर केही समस्याभएको छ?
- क. छ ख. छैन
४३. छ भने कस्तो समस्याभएको छ? .....

४४. गर्भधारण पनि रोक्ने तथा एड्स र अन्य यौन रोग सर्न नदिने परिवार नियोजनको अस्थायी साधनकुनहो

क. डिपो   ख. कण्डम   ग. पिल्स   घ. थाहा छैन

४५. तपाईंले परिवार नियोजनका साधन सम्बन्धी आफ्ना दौतरी सँग छलफल गर्नु भएको छ?

क.   छ   ख.   छैन

४६. छ, भने कुन साधन सम्बन्धी छलफल गर्नु भएको छ ?

.....